

HISTORIA ECCLESIAE

Hermán M. János*

Zwolle

Sass Kálmán és a peregrinusainkat patronáló Welti család kapcsolata**

The Connections of Kálmán Sass with the Welti Family,
Benefactors of Hungarian Students. Abstract

This study discusses the connections between Kálmán Sass (1904–1958) and the Welti family during the communism in Romania. Kálmán Sass served as a Reformed pastor in Mezőtelegd (1933–1936) and Érmihályfalva (1936–1957). The recently discovered autobiography of Sass reveals the new circumstances from 1942 onwards, and helps to rethink misinterpreted turns in the life and oeuvre of the martyr pastor. During the communist dictatorship in Romania his books and essays were withdrawn from libraries, his name was not even allowed to be mentioned. The bibliography in this study includes various articles of Sass, which disclose his theological and political thinking as a representative of a generation that had had the opportunity to study in Basel, Strasburg and Zürich. The show trial of Kálmán Sass and other anti-communists throughout Partium, following the 1956 Revolution of Hungary is elaborated upon. Sass was executed at Szamosújvár (Gherla, Romania) on December 2, 1958. He has never been rehabilitated. Historian Zoltán Tófalvi concludes: “Of the assassinations, atrocities and wholesale reprisals – ordered by the communist party after the Second World War – we have only piecemeal knowledge in which there are large gaps even now. Many do not even believe that the dictatorship’s executioners carried all this out with such brutality and sadistic pleasure”. The Welti family in Basel and the theological relations in Switzerland between the two world wars were of great importance. In the famous book of Vilmos Balaskó, *Life under the ground*, we find some information about the Welti family. The discovery of the notebook of Bertha Welti provides us with new and valuable information regarding the church’s history in Eastern Europe.

Keywords: Kálmán Sass, Berta Welti-Schneider, Henrik Welti, Hungarian students, Studying Theology in Basel 1925–1950.

* Dr. Hermán M. János református lelképásztor (1948. szept. 7.) a Kolozsvári Protestáns Teológián szerzett lelkészi oklevelet (1966–1970), doktorjelöltként végzett tanulmányokat a Kolozsvári Protestáns Teológián (1970–1971), Bukarestben (1971–1973) és 1980–1981-ben, három szemesztert az amszterdami Vrije Universiteit ösztöndíjasaként. Doktori címet a Károli Gáspár Református Teológián szerzett egyháztörténetből (1992). Kutatási területei a következők: erdélyi diákperegrináció a hollandiai egyetemeken (17–18. század); a moldvai reformáció; Bethlen Miklós teológiai gondolkodása; Johannes Honterus; a Váradi Biblia története; Kuyper Ábrahám és a neokálvinizmus hatása Magyarországon.

** Tanulmányomat Hebe Kohlbrügge asszonynak ajánlom 100. születésnapja alkalmából, ismét megköszönve neki a kelet-európai peregrináció újjálesztését, és személyesen azt, hogy 1979-ben ösztöndíjat szerzett számomra is. Az amszterdami Vrije Universiteit rendkívüli hallgatójaként így gyűjthettem anyagot a Johannes a Lascoról szóló disszertációm írásához. (Hebe Kohlbrügge *doctor honoris causa* kitüntetésben részesült 1995-ben, a Kolozsvári Protestáns Teológia 100 éves fennállásának jubileumán.)

Telegden négy szálás fenyőfa jelzi, hogy a templom kapitális rendbetétel¹ alkalmával elültetett svájci csemeték² úgy élték át a viharos időket, mint a Sass Kálmán és jótevőinek kimagasodó emléke. Ez az emlékezet a torzítás és az elhallgatás dacára is égre mutatóan bátorította a híveket. A mezőtelegdi lelkész úgy tudja a szájhagyomány alapján, hogy a templomszentelés alkalmával jelen volt a fáültető Welti házaspár is.

Wolti Henrik³ konzul és felesége, Wolti-Schneider Berta⁴ asszony nemcsak Sass Kálmán és a telegdi református egyházközség, illetve a Királyhágómelléki Református Egyházkerület székházának támogatásával szerzett maradandó érdemeket, hanem lelkészi családok segélyezésével, valamint számos anyaországi és erdélyi diák tanulmányútjának az egyengetésével is. A pozsonyi és a bécsi diákotthonok építésében, illetve bővítésében szintén kivették részüket. Ezen kapcsolatokra vonatkozó ismereteinket egy újabb kútfő alapján egészítjük ki, s így Sass Kálmán életrajza, illetve a romániai magyar református egyház két világháború közötti külföldi kapcsolatainak történetírása további adatokkal bővíülhet.

A korabeli állami lélektant és rendelkezéseket ismerve, számunkra érthető, de mégis feltűnő, hogy a számbavehető források közül a Sass Kálmán által írt mezőtelegdi monográfiában⁵ nincs nyoma a Wolti család által folyósított segélyeknek. A román állambiztonsági szerv, a Siguranța már a kezdetektől ellenőrizte a Weltiékkal folytatott levelezést, a végzetes letartóztá-

Sass Kálmán palástos portréja
1934 szeptemberéből

¹ A mezőtelegdi református templomot Sass Kálmán szolgálatának idején renoválták, 1933–1934-ben.

² Szoboszlai Gáspár István mezőtelegdi református lelképásztor írásbeli közlése (2012. jan. 18.).

³ Nevének előfordulási változata diplomáciai kinevezései alkalmával: Henry Wolti. Valószínű, hogy soha nem járt Romániában. Ennek nyoma eddig még nem bukkant elő az általunk tanulmányozott iratokban.

⁴ A svájci közigazgatási okiratban: Bertha Elisabeth, Bertha-Schneider.

⁵ Sass Kálmán: *Tileagd (Mezőtelegd) története különös tekintettel egyházaira. Függelékben: Adatok a körös-völgyi ref. egyházak történetéhez.* Nyomatott a Kálvin könyvnyomdában, Oradea 1935. Egy példánya megtalálható a bázeli egyetemi könyvtárban (Universitätsbibliothek Basel; Thl Cv 287:5 jelzet), ahova bizonyára a Wolti család által juthatott el.

tása alkalmával⁶ pedig elvitte a Weltiékkel folytatott teljes levelezést⁷ és Sass Kálmán minden értékes történelmi iratát.⁸

A svájci háttér jelentőségét illetően tényként hivatkozhatunk Balaskó Vilmosnak,⁹ a megkegyelmezett fogolytársnak és jó barátnak az értékelésére, aki megvakulása előtt titokban készítette el a maga emlékiratát és azt Sass Kálmán és Weltiné emlékének ajánlotta.¹⁰ Weltinének a kezünkön lévő, 1931 és 1957 közötti feljegyzéseket tartalmazó füzeté¹¹ néhány konkrét adattal teszi árnyaltabbá azt a képet, amely eddig Balaskó Vilmosnak és újabban Tófalvi Zoltának köszönhetően élt a Welti családról. Ebből a füzetből tárul elénk Weltiéknek Tőkés Bélával, Sass Kálmán sógorával és a végvári Nagy Istvánnal kialakult bensőséges kapcsolata is, amely külön tanulmányt igényel.¹² Ennek a kopott zöld füzetnek hasznosítható, kimondottan magánhasználatra, jótékonyági célra és kapcsolattartásra készült feljegyzéseit most csupán a Sass Kálmán sorsának láncszemeihez fűztük.

Ahhoz, hogy a bázeli füzet újdonságait hasznosítani tudjuk, szükséges Sass Kálmán életútjának¹³ rövid ismertetése, különösen azok számára, akik ezzel a

⁶ Érmihályfalva, 1957. febr. 19, hajnali 3 óra. Tófalvi Zoltán: Kelet Svajca és Sass Kálmán mártírsága (1). In: *Krónika* 2007. márc. 23. Ld. http://www.kronika.ro/szempont/kelet_svajca_es_sass_kalman_martirosaga_1.

⁷ 1957. szept. 18-án a nagyváradi politikai rendőrség jelentős számú, a Welti családdal váltott levél elviteléről számol be Alexandru Drăghici román belügyminiszternek. Ld. Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai. II. Az ermihályfalvi csoport*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2007, 231.

⁸ Az 1957-es házkutatáskor elvitték a Zichy Jenő magaslaki levéltárába összegyűjtött anyagot az 1848-as forradalom nyomozati jegyzőkönyveiről, a Petőfi Sándorra vonatkozó új anyagról. Ld. Tuzson Erzsébet: Sass Kálmán. In: Dávid Gyula (főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. V/1. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár – Kriterion Könyvkiadó, Bukarest – Kolozsvár 2010, 72–73.

⁹ „Balaskó Vilmos a kivégzett Sass Kálmán segédlelkése volt. Sokat beszélgettünk. Őszintén szerette a főnökét. Majd egyszer megírom a történetét. Ez is elmaradt, mint annyi más.” Mindezeket Csiha Kálmán református püspök írta. Ld. Csiha Kálmán: *Fény a rácsokon. Börtönévek vallomása*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 1993, 60. Balaskó Vilmost 1946-ban hívta Sass Kálmán az általa alapított Érmelléki Református Gimnázium élére igazgatónak.

¹⁰ Balaskó Vilmos: *Élet a föld alatt*. Ajánlom ezen könyvemet néhai svájci konzulné Welti asszony ömeltősága, az Érmellék egykori nagy pártfogója és az ő fogadott fia, néhai Sass Kálmán emlékezetének. Ld. Balaskó Vilmos: *Élet a föld alatt*. Királyhágómelléki Református Egyházkerület Kiadói és Sajtóosztálya. Felelős kiadó: Hermán M. János. Nagyvárad 2001, 1.

¹¹ Ezt a füzetet Tőkés László hozta Váradra Bertalan Imre püspök (AEÁ) hagyatékából.

¹² Weltiné feljegyzése szerint Tőkés Béla 1936. okt. 16-án érkezett Bázalbe, és 1937. júl. 22-én távozott onnan. Ő is a román politikai rendőrség áldozata lett 1961-ben.

¹³ Lexikális összefoglalónk adataihoz több írásból merítettünk: Tófalvi Zoltán: Az Értől a rabtemetőig. In: Miklós László (szerk.): *Akik imádkoztak üldözöikéért. I. Börtönvallomások, emlékezések*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 1996, 260–264. Péterffy György: In

tárgykörrel először találkoznak. Az a célunk, hogy átlépjük a Welty család körüli űrt és legendákat és első kézből származó tudósításokkal gyarapítsuk az egyházi történetírásunk magyar–svájci kapcsolatainak fejezetét. Sass Kálmán esetében ismételtén nyilvánvalóvá lett, hogy gonosz emberek vádirattá gyúrnak az életrajzokat. Ahol zsarnokság van, ott semmi sem szent, még az objektív tényeken nyugvó historia domus sem ártalmatlan.¹⁴ Ugyanis ha a diktatúra érdeke úgy kívánta, minden adatot félremagyaráltak, meghamisítottak, eldugtak, elkoboztak, megsemmisítettek, csakhogy az egyházat és hitvallóit kiiktassák, lejárassák, és hogy a tiszta emberi kapcsolatok bizonyítékait a familiárisok ellen használják.

A fellelhető, mintegy kalászgyűjtés nyomán előkerülő dokumentumok önmagukért beszélnek. Keresztek, bilincseket és börtönt elevenítenek meg. Szimbólumokat hordoznak, egyházhoz és egy nép kulturájához való ragaszkodást, világérzetet rögzítenek. Ilyen többek között a Weltné Erdély feliratú ex librise, amely 1935 táján készülhetett.¹⁵ Családjának és jócselekedeteiknek emléke tiszteletre készíttet, akárcsak a Svájcból átplántált derékfenyők lenyűgöző látványa.

I. Néhány életrajzi adat

A bölcsőhelytől a rabtemetőig (Gálospetri, 1904 – Szamosújvár, 1958)

Sass Kálmán a Bihar megyei Gálospetriben született 1904. ápr. 17-én. Édesapja Sass Károly, édesanyja Nagy Rózália. Szülőfalujában keresztelték, ott is konfirmált, korán árvaságra jutott: édesapja 1915-ben esett el Doberdónál. Hőslelkű neje itthon temettette el.¹⁶ Özvegy édesanyja három gyermeket nevelt fel a kis-

memoriam Sass Kálmán (1904–1958) – a romániai magyar református egyház mártír lelkésze. In: *Confessio* 2008/3, 87–97. Ld. még: Tuduka Oszkár: Egy poklot járt élet. In: *Akik imádkoztak üldözöikért (töredék)*. Börtönvallomások, emlékezések. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 1996, 167–169. Balaskó Vilmos: A nagyváradi per. In: *Akik imádkoztak üldözöikért*. I., 36–42. Tófalvi Zoltán: Sass Kálmán érmihályfalvi lelkész. In: Molnár János – Adorjáni Zoltán (szerk.): *Erdélyi Református Naptár*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 1999, 135–137.

¹⁴ Ez esetben az 1883-ban megnyitott érmihályfalvai *Aranykönyv* sorsára gondolunk, amelyet 1957-ben vittek el, jóllehet Sass Kálmán vallomása szerint 1953-ban a Borbély Lídia lakásán rejtették el. Vajon ma visszaszerezhető-e az egyházközség tulajdonát képező *Aranykönyv*? Ld. Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai*. II. *Az érmihályfalvi csoport*, 213. (A másolatot Parti Jánosnak köszönöm.)

¹⁵ Az ex libris Királyhágómelléki Református Egyházkerületünk néhai könyvkiadójának és grafikusának, Radványi-Román Károlynak (1900–1957) fametszete. Megőrzött példányának helye: Exlibrissamling Frederikshavn Kunstmuseum (Koppenhága) <http://art-exlibris.net/exlibris/2106> (2014. jan. 6.). Az ex librist így katalogizálták: *Kirche in Hügellandschaft*. Radványi Román Károly két különféle ex librist készített Molnár Károlynak, a Welty család egy másik familiárisának. Molnár Károly 1932–1933-ban volt a bázeli alumneum diákja. Mint érdekességet jegyezzük meg, hogy Welty Henry sisakos ex librisét egy híres svájci művész, Carl Roschet készítette 1895-ben (ld. <http://www.dr-bernhard-peter.de/Heraldik/seiten/exlibris-helme-6.htm>).

¹⁶ Orth Imre: Sass Kálmán 1904–1958. In: *Református Naptár 1993*. Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Imprimeria de Vest nyomda, Nagyvárad 1992, 58.

birtokon. Tisztelte férje szándékát, aki már akkor beleegyezett a földművesnek szánt fiúk taníttatásába, amikor egyszer szántás közben azon lepte meg a gyermeket, hogy az könyvet tart a kezében. Tudunk arról is, hogy hol és mikor tett először bizonyágot hitéről. Ehhez bizonyára a háborús idők is közrejátszódtak: 12 éves korában, 1916. ápr. 17-én konfirmált Gálospetriben.¹⁷ Érdekes, hogy katolikus gimnáziumokba is járt,¹⁸ 1924-ben érettségizett, még ez évben beiratkozott a kolozsvári Teológiai Fakultásra, és 1928-ban szerzett lelkészi oklevelet. Domahidára kapott segédlelkészi kinevezést, és 1928 nyaratól 1929 őszéig ott szolgált a gyülekezetben, illetve nevelősködött Domahidy Pál családjának körében, amikor svájci tanulmányútra indult két évre. 1930. június 30. és 1930. október 20. között belmissziói tanfolyamot végzett Vinelzben (Svájc) és Ebhausenben (Németország). A Welti család az ő hatására, illetve kérésére létesített két ösztöndíjat, részben magyarországi, részben királyhágómelléki teológusok továbbképzésére.¹⁹ 1931-ben tért haza, és július 1-től püspöki segédlelkész lett a nagyváradi-újvárosi gyülekezetben. Mezőtelegdi lelkészi hivatalába

¹⁷ Pálfi József: *Orth Imre, a lelkiismeret-vallás híve. Tudós lelképásztorsors a 20. századi Királyhágómelléken*. Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen – Nagyvárad 2014, 66, 119. jegyzet. A gálospetri református templom falának emléktábláján ezt olvashatjuk: „Ebben a templomban keresztelték és konfirmált Sáss Kálmán 1956-os mártír lelkész. Állította a Gálospetri Református Egyházközség és a Partiumi és Bánsági Műemlékbizottság, 2003.”

¹⁸ Sáss Kálmán előkerült önéletírásából most már pontosan tudjuk, hogy a Máramaros-szigeti Református Főgimnáziumban kezdi a tanulmányait, onnan a háborús világ miatt a Nyírbátori Minorita klostrom iskolájába kerül, majd a nagykárolyi piarista, vagyis Kegyesrendi Főgimnáziumba, amelyet 1923-ban szüntettek meg. A nagykárolyi állami, Vasile Lucaciu nevű román gimnáziumban érettségizett. Ld. Szabadi István: Partiumi és kárpátaljai református lelkészek önéletírásai 1942-ből. In: *Mediárium* 3. évf. (2009/1–2), (62–71.) 70. Vallatása során leginkább csak erre emlékezik, s ezt szándékosan teszi, hogy ne vallassák a tanárairól és az osztálytársairól, hogy hatéves korában, azaz 1910-ben iratkozott be Gálospetri elemi iskolájába, 1916-ot követően egy évig otthon marad betegség miatt és alkalmi munkákat vállalt. A máramaros-szigeti gimnáziumba azért iratkozhatott be, mert édesanyja háborús özvegy volt, de csak egy évig tanulhatott ott, mert a háborús események miatt bezárták az iskolát. Ezt követően Feketebátor katolikus kolostorában dolgozott cselédként a papoknál, miközben a kolostor keretében működő négyéves gimnáziumban tanul. Mivel 1919–1920 körül lezárták a határt, Gálospetriből már nem mehetett többé Feketebátor községbe, és egy évig magántanulóként járt órákat hallgatni egy érmihályfalvi tanárhoz. Az V. gimnáziumi év lezárása után Nagykárolyban járta ki a VI., VII. és VIII. gimnáziumi osztályt, majd ugyanott érettségizik 1924-ben. (Feketebátor és Nyírbátor összekeverésének okát még elemezni kellene! Ld. Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai. II. Az érmihályfalvi csoport*, 176.)

¹⁹ Szabadi István Sáss Kálmán önéletírása alapján foglalja össze a svájci tanulmányút hozadékait: „Teológiát Kolozsváron tanult, később kikerült a bázeli egyetemre, ahol két esztendő teltött. A nyári időben Németországban, Svájcban segédlelkészkedett, és mint utazó titkár kereste kenyerét. A magyar diákok számára két stipendiumot létesített a Welti családon keresztül. A nagyváradi püspök rendeletére visszakerült Svájcból, és a püspök káplánja lett.” Szabadi István: *í. m.* 71.

1933 pünkösdjén iktatták be ünnepélyesen,²⁰ és itt szolgált rendes lelkészként²¹ 1933 és 1936 között.²² Ezután lett Érmihályfalva lelképásztora. A hatóságok már korábban is zaklatták, de ekkor még inkább rászálltak.²³

Családi állapotát tekintve ekkor már nős, feleségének leánykori neve Tőkés Mária,²⁴ akivel a házasságukat Isten az évek során öt gyermekkel áldotta meg. A román államhatalom 1939 októberében tartóztatta le és 1939. dec. 21-én őt is

²⁰ [sz. n.]: Lelkészbeiktatás Mezőtelegden. In: *Reformátusok Lapja. A Királyhágómelléki Ref. Egyházkerület Hivatalos Közlönye*. Nagyvárad 1933, júl. 20. szám, 254–253.

²¹ Utóda Molnár Károly, aki 1936–1954 között szolgált Mezőtelegden.

²² Ismeretes, hogy az 1915-ben eltávozott Gyenge lelkész helyébe annak káplánját, Baka Bélát választják meg, aki 1933-ig marad itt. A nyugdíjazás folytán megüresedett állásba Sass Kálmán jelenlegi lelkész iktatják be 1933 pünkösdjén. Ld. Sass Kálmán: *Tüleagd (Mezőtelegd) története különös tekintettel egyházaira, 73–74.*: „1926-ban a parókia lakhatatlanná vált, aminek következtében egy új, modern követelményeknek megfelelő lelkészlakot építenek, ami 1927 májusára el is készül. Az összkiadás reá a jegyzőkönyvek szerint: 312 098 lej, amit úgy sikerül előteremteni, hogy eladnak 14 legelőjogot 18 000 lejért, eladják a Sziget utcai házat 101 000 lejért, a kántori földet 65 000 lejért, a szőlőföldet 25 000 lejért. Az alapokból kivettek 60 000 lejt, a községtől kaptak 40 009 lejt, haranggyűjtésből 17 000 lejt, magánadakozásokból 14 000 lejt stb. E felsorolt bevételek is 325 000 lejt tesznek ki a 312 098 lej kiadással szemben; mégis a végén 164 600 lej bankadósság mutatkozik a lelkészlak építésével kapcsolatban. Nyilvánvaló, hogy itt nagy szabálytalanság történt a pénzkezelést illetőleg. Különösen, ha tekintetbe vesszük azt a tényt, hogy a költségek egyjő részét Telegdy József egyházmegyei gondnok viselte. Ennek a rossz gazdálkodásnak tudható be, hogy az ősi templom szánandó állapotba jut, tetején mindenütt becsorog az eső, elázással veszélyeztetvén a gipsz mennyezetet, hogy a régi iskola összeomlott, az új parókia, iskola, lelkészi földek pusztulásnak indultak, hogy semmiféle felsőbb egyházi járulékokat több éven keresztül ki nem fizettek, hogy az egyház helyi banki értékpapírjait a lelkész magánadósságai miatt lefoglalták. Ennek a szörnyű állapotnak végre az egyházi felsőbb bíróság vetett véget, kötelezvén a lelkészt és a gondnokot bizonyos hiányzó összegek megtérítésére. Az egyház a lelkészlak építésével kapcsolatban úgy eladósodott, hogy ha a moratórium, majd a konverzió nem jön, kéréllhetetlenül csődbe kerül. Különben az utóbbi időkben az egyház tagjai is mindent elkövetnek egyházuk jövődjének biztosítása érdekében. Valahogy minden ehhez az anyához tartozó tag érzi, hogy ha az egyháza elpusztul, összedől az erős vár, amelynek falai között ősei évszázadokon keresztül megnyugvást és megtartatást találtak annyi tenger szenvedés ellenére is.”

²³ Sass Kálmán 1942-ben ennyit mond tömören a korai üldöztetéseiről: „A románok, főképpen külföldi kapcsolataim miatt, állandóan őrizet alatt tartottak. Gyakran nem hagyhattam el szolgálati helyemet. Alaptalan rágalmak folytán a románok gyakran állítottak törvényszék elé, ahonnan csak a bírák megvesztegetésével tudtam szabadságomat megmenteni és a büntetést elkerülni.” Ld. Szabadi István: *i. m.* 71. Az 1937-es letartóztatásáról és szabadulásáról ld.: Felmentette a törvényszék a társadalmi rend elleni izgatással vádolt Sass Kálmán református lelkészt. In: *Magyar Kisebbség* (Kiadja dr. Jakabffy Elemér, dr. Sulyok István, dr. Willer József) XVI. évf., 1937, ápr. 1, 7. szám.

²⁴ A Weltiné-féle füzet bejegyzése szerint házasságkötésük 1936 júniusában volt: „Er heiratete in Juni 1936.“ Kéri Gáspár szóbeli közlése szerint a házasságkötés dátuma: 1936. május 19. Ld. Pálfi József: *i. m.* 66, 119. jegyzet. Özvegy Sass Kálmánné másodszor is férjhez ment a szintén megözvegyült Orth Imre lelképásztorhoz. A régi közös jó barát, Molnár Károly eskette őket, 1970. febr. 2-án, az aradi református templomban. Ld. Pálfi József: *i. m.* 242. Született Aranyosegerbegyén 1913. szept. 27-én, elhunyt Nagyváradon 2004 májusában.

kiutasítja Magyarországra²⁵ a segédlelkéssel²⁶ együtt, ahonnan családjával 1940 szeptemberében tér haza Érmihályfalvára. Magyarország németek általi megszállása után, 1944 tavaszától érmihályfalvi zsidó atyafiakat bújtatott a barantói tanyáján.

Tisztségei közül megemlítjük, hogy 1947-ben tagja lesz annak a bizottságnak, amelynek a hivatalos neve: *Erdélyi Ökumenikus Munkaközösség Királybágo-melléki Képviselői*,²⁷ és szerepet vállal a Magyar Népi Szövetségben.

A királyi román hatóságok 1947 júliusában ismét letartóztatják, és 1948 tavaszán szabadul a szamosújvári börtönből, ahol 11 személyt zsúfoltak egy cellába. Az 1956-os magyarországi forradalmat követően, hamis vádak alapján csapnak le reá és környezetére.²⁸ Letartóztatják 1957 februárjában, másfél évig vallatják kegyetlenül, Érmihályfalva magyarságát, a gyülekezetet pedig²⁹ rettegésben tartják. 1958. dec. 2-án végezték ki Szamosújváron.³⁰ Sírhelye ismeretlen.³¹ Családját kilenc évig kényszerlakhelyre vitték. Földbe ásott bărăgani kunyhóban laktak, két fiúkat bebörtönzik. Szeretteivel csupán a deportálás feloldása után közlik a halálhírt. Sass Kálmán becsületének helyreállítása a szülőföldjén igazán csak az egyház keretében történt meg, teljes politikai rehabilitálását még mindig, 55 év eltelte után is gátolják polgárilag. A „hazaárulási” kirakatperек ügye

²⁵ Sass Kálmánt 1939 októberében vetik börtönbe, megkínózzák, kiutasítják az országból. Önéletírása alapján kilenc hónapot töltött a miniszterelnökség erdélyi osztályán. Ld. Szabadi István: *i. m.* 71. Azt, hogy a budapesti fasori gyülekezetben végez lelkészi szolgálatot a hírneves Szabó Imre lelképásztor mellett, arra nézve a zsinati levéltárban nem találtunk adatokat.

²⁶ Horváth Viktor, Érmihályfalva segédlelkésze írta 1942-ben: „Itt a volt trianoni határmentén a megszálló román hatóságok Hazámnak tett szolgálataimért letartóztattak és 1939. október 21-től december 21-ig a kolozsvári katonai börtönben voltam, amikor román állampolgárságotól megfosztva száműztek és több lelkésztársammal együtt átadtak Magyarországnak. A Csonka Ország területén 1940. február 1-től szeptember 20-ig a pécsi egyházközségben nyertem alkalmazást mint segédlelkész, majd a bécsi döntés után visszatértem előbbi szolgálati helyemre, Érmihályfalvára.” Ld. Szabadi István: *i. m.* 69.

²⁷ Ennek a bizottságnak a tagjai: Orth Imre, Molnár Károly, elnöke Csernák Béla. Ld. Pálfi József: *i. m.* 216.

²⁸ Balaskó Vilmos verse az 1958. okt. 6-án kimondott halálos ítélet hírére: „Október 6-án, a mártírok napján, / Első a harmincegy között, / „Vezér” az érmellékiek seregében, / Harmincegyet gyűjtöttek össze tizenhárom helyett, / Harmincegyet, hogy közöttük lehessen ő, / Hogy bizonyíthassák, hogy serege volt, / Hogy egy elveszen a harmincegy közül. / Bár mindegyik a maga vétkéért bűnhődött, / De mindegyikre jutott az „ártatlanok szenvedéséből”, / De mindegyik vétkét őreá veték, / Hogy ő legyen az egyetlen véres áldozat, / Az Érmellék szegény messiása!” A másik halálraítélt személy Hollós István, Balaskó Vilmosnak megkegyelmezték.

²⁹ Ideiglenes megbízással a kiszolgáltatott és védtelen tudóst, Horváth István teológiai magántanárt osztják be lelképásztornak 1957. május 1. és december 31. között Érmihályfalvára.

³⁰ Kivégzésén jelen volt a nagyváradi szekuritátés őrnagy, Wohl Zoltán. Ld. Tófalvi Zoltán: *Kelet Svájca és Sass Kálmán mártíromsága*, 1.

³¹ A volt Politikai Foglyok Szövetsége 1989 után emelt emlékművet a szamosújvári börtön melletti temetőben, amelyen a kivégzettek és elhalálozottak nevei sorakoznak, közöttük Sass Kálmán és Hollós István neve is.

és az áldozatok az égre kiáltanak!³² A sötét „háttér” nyomása tovább tart, alatomosan ismét beépült a törvényhozásba.³³

Sass Kálmán belmissziói munkásságáról

Kortársa és barátja, Orth Imre, ekképpen foglalja össze a tehetséges lelkipásztor gyülekezetépítő szolgálatát:

„Sass Kálmán már Mezőtelegden megszervezte az összes belmissziói alakulatokat, de igazában Érmihályfalván virágoztatta fel őket. A hét minden napjára esett egy-egy alakulat összejövele. Dalárdát is szervezett és vezetett. Az öreg elemi iskola helyébe két új termet építtetett és közvetlenül a templom mellé két hatalmas egymásba nyíló gyülekezeti termet, melyben a hét minden napján a belmissziói alakulatok tartották összejöveleiket. Sass Kálmán szépen hegedült és kitűnően tárogatózott.”³⁴

II. Dokumentumok és emlékezések a Welti családra

A Welti család jótéteményeiről Balaskó Vilmos nyomán

Amit manapság Weltiékről tudunk, azt elsősorban Balaskó Vilmos emlékiratának köszönhetjük. A kép kiegészül még Molnár Dezső visszaemlékezésével, illetve morbid körülmények között került még felszínre a Welti házaspár neve a megkínzott Sass Kálmán vallatásakor. Az 1957–1958-as kihallgatások idején kémet akartak „csinálni” belőle és egy provokatív szöktetési tervet is gyártottak. Ez utóbbi rémtörténetek Tófalvi Zoltán író nagyvívű levéltári kutatásainak köszönhetően váltak ismertekké, akárcsak a Sass Kálmán-féle per anyagának ismertetése.³⁵

Tekintettel arra, hogy a közkézen forgó közlésekben egyre több a pontatlanság és a felesleges információ a Sass Kálmán és a Welti család kapcsolatát illetően, úgy döntöttünk, hogy minden erre vonatkozó forrásértékű hivatkozást a maga szövegkörnyezetében tárunk az olvasók elé, mindenekelőtt Balaskó Vilmos *Élet a föld alatt* című fontos könyve alapján. A továbbiakban innen idézzük a Balaskó Vilmos által papírra vetett és számunkra eligazító jellegű passzusokat, amelyeket helyenként magyarázatos jegyzetekkel láttunk el.

„Az 1956-os magyarországi forradalom, minket, erdélyi magyarokat egész különleges veszélybe sodort. Az államhatalom félelme gyűlöletté fajult irányunkba.

³² Tófalvi Zoltán: *Megbűnbödött magyarság. Hazaárulási kirakatpercek Erdélyben*. Ld. http://www.napkut.hu/naput_2001/2001_08/003.htm

³³ Serdült Benke Éva: XX. századi erdélyi „gályarab”-prédikátorok. In: *Átalveto* 75. szám (2010. szept.), (39–44.) 41. http://www.ekosz.hu/atalveto/Atalveto_1003_75.pdf. Az írás megszólaltatja Balaskó Vilmost, aki a „sötét Háttér”-ről beszél.

³⁴ Orth Imre: *Sass Kálmán 1904–1958*, 59.

³⁵ Ld. Tófalvi Zoltán: *Erdély mártírjai*. <http://www.rovasirasforrai.hu/Kitekinto/Erdely-martirjai.htm>

A haditörvénytörvényesek sok százat börtönbe küldtek, családokat, gyermeket deportáltak, ítélték nehéz kényszermunkára. De legtöbbet szenvedett talán a magyar határ közeli vidék, az Érmellék lakossága. A szomorú sors minket is elérte; többedmagammal engem is letartóztattak. Innen kezdődőleg lett a sorsom régi barátommal, Sass Kálmánnal elválaszthatatlanul összefonódva. Ő volt régóta a lelki és politikai vezetője az érmelléki magyar kisebbségnek. A Kolozsvári Teológia bevégezése után az akkori svájci konzul, Welti Henrik segítségével, kétévi stipendiummal Bázelen tanult tovább. Hazatérte után mint káplán, a várad püspök mellé került. Az ő közvetítésével támogatásokat, segélyeket kapott az egyház, és így lett a püspöki rezidencia felépítve³⁶ a legnagyobb munkanélküliség közepette.”³⁷

„A Svájcban töltött boldog időkről emlékezett legszívesebben Kálmán. Soha el nem múló hálával emlékezett meg a bázeli egyik főiskolai stipendium alapítványáról, Weltiné asszonyról, akinek áldozatkészségéből oly sok, e vidékre való ifjú teológus tanulhatott és ismerkedhetett meg a svájci élet csodálatos szépségével és lelki gazdagságával. Weltiné asszony férje, Welti-Schneider, tudomásom szerint akkor valahol Dél-Amerikában volt konzul,³⁸ később pedig a svájci bankárok szövetségének elnöke lett. Nagyon gazdagok voltak.

Az itthoni teológia elvégzése után Kálmán is, a barátja, Kiss Bertalan,³⁹ majd az Orth fiúk, Imre⁴⁰ és Győző,⁴¹ meg Molnár Károly⁴² és többen mások kapták

³⁶ Az épület anyagi fedezetének előteremtéséről semmilyen adatot nem találunk az 1936–1937-ben épült egyházkerületi székház, illetve a Református Otthon építésének a fedezéséről, pedig akkor már öt éve kézen forgott a Balaskó Vilmos könyve, az *Élet a föld alatt*. Ld. Veres-Kovács Attila (szerk.): *Beszélő kövek. 70 éve épült az Egyházkerületi Székház*. Kiadja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület. Nagyvárad 2006.

³⁷ Balaskó Vilmos: *Élet a föld alatt*, 61.

³⁸ Svájci állami levéltári anyag alapján megállapítható, hogy már 1923-ban konzuli megbízása volt és Panama ügyeivel foglalkozott. Ld. <https://www.swiss-archives.ch/detail.aspx?ID=676825>. A svájci szövetségi kormány jóváhagyja 1930. ápr. 4-én Paraguay kérését, hogy konzulátusát Luganóból Bázelen helyezze át és Henry Welti legyen továbbra is a tiszteletbeli konzul (*Honorarkonzul*). Ld. <http://www.amtsdruckschriften.bar.admin.ch/viewOrigDoc.do?id=10031001> (2013. dec. 30).

³⁹ Kiss Bertalanról csak ennyit találunk Weltiné füzetében: „Ankunft in Basel 1938; 1948 geschieden.“

⁴⁰ Orth Imre az *Önéletírásában* és naplójában rögzíti, hogy svájci tanulmányútja idején Zürichbe érkezett 1931. okt. 21-én, ahonnan 1932. jún. 26-án jön haza. (Ezt az adatot dr. Pálfi Józsefnek köszönöm.) Anyakönyvi száma a zürichi egyetemen: 1932/36630. Ld. Pálfi József: *i. m.* 23. Svájci tanulmányútja idején Orth Imre két ismertető cikket is közölt a romániai egyházi helyzetről. Ld. Orth Imre: Der Distrikt Königstein. In: *Der Kirchenfreund* 66 (Zürich, 1932.), VIII., 25. uő: Von den reformierten Glaubigen in Siebenbürgen. In: *Volksfreund* (1932) VIII, febr. 21, 6.

⁴¹ Orth Győző neve alatt két teljes oldalnyi feljegyzést találunk Weltiné tollából. Bázelen érkezett 1934 októberében, visszatért Temesvárra 1935. júl. 20-án.

⁴² Molnár Károlyról ez áll Weltiné füzetében: „Herbst 1932 bis Sommer 1933 = [sic!] 2 Semester in Alumneum. 2 Schwester und 1 Bruder in Szatmár. Im Juni fuhr er weg und kam nach Oradea an Sass Kálmán Stelle zum Püspök Sulyok 3 Jahre. Im Okt. 1936 wurde er nach Tileagd gewählt an Sass' Stelle. Kálmán kam nach Valea lui Mihai, Jud. Salaj. Am 24. 9. 1937 heiratete Molnár Károly

meg e stipendiumot, már akiket én közelebről ismertem. Ez az öt ifjú nagyon feltűnt Bázelen és hazajövén itthon is a legkíválóbb munkásai lettek a Nagyvárdi Egyházkerületnek.

Kálmán, Kiss Bertalannal együtt több évet tölthetett kint Bázelen. Az ottani ifjúság annyira megkedvelte őket, hogy a nyári ifjúsági tábor vezetőivé választották.

Kálmán a szárazföldi tábor vezetője lett és hegedülésével és tárogatójával bővülte el a svájci fiúkat. Kiss Berti pompás sportoló és vízi műugró volt, így ő a „vízi-tábor” vezetője lett. Boldogan mesélte Kálmán, hogy a Genfi-tavon, csónakázás közben a víztükör csodálatosan zengte vissza a hegedű hangját és nagy élvezet volt ott muzsikálni. Egy alkalommal a nagy pártfogójuk, Welti konzulné kifordult a csónakból és segítségért kiáltott. Kálmán lévén közelebb, gondolkodás nélkül utána ugrott a vízbe és kimentette, ezért hálából Weltiné örökbefogadási eljárást indított és fogadott fiának nyilvánította Kálmánt.⁴³ Mindig kérte, hogy maradjon ott Svájcban, ne jöjjön haza Kálmán, hogy egyik örököse lehessen. Ezt nagyon fájlalta Kálmán, különösen mostani sorsa rosszrafordulásán, hogyha akkor kint marad, nem végződött volna ilyen szomorúan az élete.

Svájcból hazajövén, Kálmán nemsokára Mezőtelegden lett lelkipásztor. Kápláni idejét már nem tudom, hol töltötte. Itt olyan eredményesen munkálkodott, hogy pár év múlva megrendezhette az Egyházkerület egyik legkedvesebb ifjúsági konferenciáját. Ezen én is részt vettem és megcsodálhattam a szépen renovált ősi, Telegdiek által épített templomot és parókiát. Nehéz gazdasági évek voltak akkor. A harmincas évek világgazdasági krízise. Így nem értettem volna meg e költséges vállalkozást, ha nem jelent volna meg akkor is Welti konzulné.⁴⁴ Már előbbi években is járhatott itt és látva az elhanyagolt és fürdőszobai luxus nélküli parókiát, minden bizonnyal hozzájárult a modernizálásához. Akkor volt alkalmam megismerni ezt az egyszerűségében is oly méltóságos, rendkívüli asz-

Frl. Irénke Péter. (Sass schreibt, er sei nicht gut als Pfr., kann nicht mit einfacheren Leuten verhandeln, er wäre besser Professor. 1948: Er hat 4 nette Kinder. Judith, ältäste m. Pathenkind.“

Tófalvi Zoltán a per iratai között találta meg annak a nyomát, hogy amikor Weltiné 1933-ban vagy 1934-ben Romániába látogatott, felkereste Sass Kálmánt a mezőtelegdi parókián, majd Molnár Károly kíséretében továbbutazott Kolozsvárra, Bukarestbe, Konstantinápolyba és Palesztinába. Ld. Tófalvi Zoltán: *Az érmihályfalvi csoport pere* – Archive.is-webpage capturearchive. is/8vVZH. Weltiné feljegyezte a füzetébe, hogy 1933. augusztus végén és szeptemberben is járt a telegdi parókián, 1934-ben pedig pontosan aug. 21. és szept. 9 között fordult meg „Telegdi Telegd)” helységben.

⁴³ Ennek tényét angolul ismétli meg a Sass Kálmán mártíriumát összefoglaló mű: Antal János (ed.): *Coping with de Past*. Printed in the Szenczi Kertész Ábrahám Print Centre of the Királyhágómellék Reformed Church District, [Nagyvárad] 2002, 28.

⁴⁴ Ezekre a látogatásokra már 1933-ban és 1934-ben is felfigyelt a Siguranța. Több helyen lehet olvasni, hogy a dúsgazdag Welti család Svájc legnagyobb készruhákereskedője volt, forrást azonban nem tüntetnek fel.

szonyt. A magyar fiúktól már sokat tanult magyarul.⁴⁵ Mikor egy fiatal pap, Lengyel Laci⁴⁶ igen nagy művészettel és tehetséggel Ady-verseket adott elő, legnagyobb részt megértette és nagyon élvezte. Milyen nagy volt az én bánatom, hogy semmivel sem tudtam produkálni magamat, pedig úgy szerettem volna egy évi svájci stipendiumot nyerni. Sajnos ez a vágyam sohasem teljesült, pedig éve-kig készültem rá, tanultam a német nyelvet és kerestem a kapcsolatokat.”⁴⁷

„Kiránduláson voltak a nyugati hegyekben. Elég sokan voltak, fiúk és leányok is. Mezei virágokból egy szép csokrot szedett össze Kálmán és ebéd végeztével elkiáltotta magát. Ezt a szép csokrot annak adom, aki a legjobban szeret engem!

Erre, édes önkéntelenséggel felpattant ültéből a legszebb lány és elkiáltotta magát:

Én! – Óriási meglepődés mindenki arcán, a lány is magára eszmélt, hogy elárulta magát és ijedten, elpirulva, lebújt. Ez a lány volt Tőkés Baba,⁴⁸ akit nem-sokára feleségül is vett Kálmán. Itt említem meg Welti konzulnének azt a mérhetetlen nagy áldozatkészségét, amelyet e nehéz gazdasági időben mutatott meg a nagyváradi Egyházkerülettel szemben. Óriási összegű svájci segílyt juttattak az új egyházkerületi palota építésére. Erről közelebbit éppen azok a fiatal papok

⁴⁵ A Welti család szerepéről dr. Kozma Zsolt professzor mondta el, hogy Weltiné annak idején őket is felkereste Árpáston, Rettegnél a kompon kelt át a Szamoson. Leánytestvére, Gyöngyi, a Weltiné keresztlánya volt. Weltiné az egyik házát (tizenegy háza volt) Gyöngyire is hagyta (volna), legalábbis így tudta a család. Dr. Kozma Tibor későbbi teológiai professzorról a következőket jegyezte fel az 1937–1938 iskolai év feltűntetése alatt: „Kozma Tibor von Szabadka, Rumänien, geb. 3. 12. 1909. Jetzt 3 Jahr Pfarrer in Árpástó/Braniştea, vorher 2 und halb J. segédlelkész. Er ist hier im Alumneum f. d. Basler Stipendium. Ankunfft in Basel am 18. Okt. 1939. Studierte [...] Reiste ab am [...] 1939 Gyöngyvér geb. m. Pathenkind. 1940 Anschluss an Ungarn. An wissenschaftl. Theologiest. gewählt.“ Kozma Tibor 1934–1946 között volt lelkész Árpáston.

Fennmaradt, hogy Weltiné egyszer, valószínűleg vízkereszt után, arra kérte a nála vendégeskedő magyar diákokat: „Fiúk, csinálják le a karácsonyfát.”

⁴⁶ Az üldöztetést szenvedett Lengyel Lászlóra nézve ld. Simon Attila tiszakerescsényi lelkész beszámolóját Lengyel László (1908–1959) halálának 50. évfordulója alkalmával. Tófalvi Zoltán: *Az erdélyi magyar történelmi egyházak lelkészei a mindenkori román titkosszolgálat célkeresztjében*. http://refszatmar.eu/?page_id=1600.

⁴⁷ Balaskó Vilmos: *Élet a föld alatt*, 157.

⁴⁸ Édesapja Tőkés András lelkipásztor (Karcag, 1883. nov. 7. – Értarcsa, 1983. okt. 24.), édesanyja neve Györfly Mária. Gyermekeik: András (1910–1953), Béla (1912–1961) nagybányai esperes lelkész, Mária (Aranyosegerbegy, 1913. szept. 27–), Elek (1917–1975) szapárfalvi lelkipásztor. A jóságosságáról közismert Tőkés András szolgálati állomáshelyei: Aranyosegerbegy (káplán, 1907); Szucság (1908), ahonnan Aranyosegerbegyre hívják, s itt 1910-től 1927-ig szolgált; Detreheim (1927–1937); Magyarpalatka (1937-től nyugdíjbavonulásáig, 1949 tavaszáig). Ekkor veje, Sass Kálmán tanácsára elvállalta Értarcsa gondozását, és ezt 1958 augusztusáig végezte. Ld. Kulcsár Árpád: *Tőkés András lelkipásztor életútja*. Magiszteri szemináriumi dolgozat. Partiumi Keresztény Egyetem, 2013. jan. 15. Az adatok használatáért ezúton is köszönetet mondok.

tudhattak, akik akkoriban élvezték a Weltiné közvetlen vagy közvetett segítségét.

Egyúttal a nagyváradai munkásságnak is munka és kereseti lehetőséget adtak ezekben az inséges időkben. Ezt azok a munkások nem is felejtették el sohasem.

Rendkívüli szépen sikerült ez a palota a kéttornyú templomtól nem messze. Csodálatos szép volt a püspöki fogadó terem. Itt jelentkeztünk mi is öten Sullyok István püspök előtt, mint új segédlelkészek, akik akkor végeztünk Kolozsváron, 1937 tavaszán.⁴⁹

Hogyha Balaskó Vilmos tudta volna! Ugyanis a neve ott áll szép, olvasható kézírással Weltiné füzetének utolsó előtti oldalán, s hogy Orth Győző őt, Balaskó Vilmost bázeli ösztöndíjra ajánlotta 1938–1939-re.⁵⁰ Isten tudja, miért nem került sor meghívására, illetve a kiutazására. Weltiné kifejezetten Rózsai Tivadart⁵¹ támogatta a másik két jelölt ellenében.

⁴⁹ Balaskó Vilmos: *Élet a föld alatt*, 158.

⁵⁰ Weltiné füzetének lapjai között megmaradt a Rózsai Tivadar fényképe is. „Für das Basler Stipendium waren empfohlen 1938–1939: 1.) Rózsai Tivadar durch Prof. Ernő Mátyás und Koncz Sándor. M.m. Unterschätzung. 2.) Balaskó Vilmos, Érkeserű, durch Orth Győző. 3.) Somogyi Alexander v. Pápa. 1939–1940: Tussay János v. Bánfalva, Sárospatak.“

⁵¹ Dr. Rózsai Tivadart (Temesvár, 1914 – Debrecen, 1990) Vasady Béla ajánlása is segíthet, amint az kitűnik a Karl Barthnak írt, 1938. jún. 28-án kelt leveléből. Ebből azért is idézünk, hogy fogalmat alkothassunk a nehéz körülményekről, az akkori bázeli ösztöndíjak megszerzésének esetlegességéről.

„Kedves Kolléga Úr!

Magyarországi és erdélyi útja során sokat beszéltünk erről, de bázeli látogatásom alkalmával is említettem a kérdést, s most teljes bizalommal írásban is kérem, hogy ottani hatáskörében tegye lehetővé, hogy legalább egy, de lehetőleg két fiatal magyar teológus Bazelbe utazhasson tanulni. Meglátásunk szerint igen fontos érdekeink fűződnek hozzá, hogy fiatal teológusaink éppen Bazelbe utazzanak tanulni. Most csak két okot említek: 1. Manapság ott zavartalanabban tudnak tanulni, mint Németországban. 2. Ott a reformáció teológiájának megtisztított forrásvizéből többet tudnak meríteni, mint némely német egyetemeken. Mindegyre vannak olyan fiatal teológusaink, illetőleg fiatal segédlelkészeink, akik olyan kérdésekkel foglalkoznak, amelyekben Ön és a professzortársai a legjobb vezetők lehetnek. Pillanatnyilag két ilyen fiatal teológust tudok javasolni a következő évre. Ezek egyike Rózsai Tivadar, Sárospatakon végezte tanulmányait. Kedves Kolléga, bizonyára emlékezni fog rá. A teológusok agapéján német nyelven köszöntötte Önt, és ő nyújtotta át az ajándék tajtékpipát. A fiatalember a németet második anyanyelveként beszéli, és jó teológiai érzékkel is rendelkezik. Pillanatnyilag teológiát tanulmányoz Halléban, és nálam készül doktorálni.” Ld. Ferencz Árpád (szerk.): *Világok vándorai. Úti beszámoló Karl Barth 1936-os és 1948-as magyarországi látogatásáról. Karl Barth és Vasady Béla levelezése*. Debreceni Református Hittudományi Egyetem Karl Barth Kutatóintézet tanulmányai, 1. Debrecen 2007, 122–123.

Sass Kálmánt a Welti családról vallatják a börtönben

Időrendi sorrendben a Tófalvi Zoltán által 2007-ben⁵² közzétett dokumentumok kötete az, amelyből ismét olyan-amilyen, de rendkívül fontos adatok kerülnek nyilvánosságra a Welti házaspárról. Ezerszer többet mesélhetett volna a kihallgatóknak, és ezt a príbékek sejtették is. Ő viszont csak olyan általánosságokat közölt velük, amelyeknél már ők is többet tudtak, vagy préseltek ki másokból. Amikor Sass Kálmán nem tudott, illetve nem akart emlékezni, vagy helytelenül emlékezett, a vallatók felkészülten „segítették” az általuk összeszedett svájci anyag ismeretében. Saját szempontunkból most tömörítjük a novumnak számító vonatkozásokat.

A kihallgatási jegyzőkönyvek sorában 1957. március 17-én került sor a Weltiéik iránti faggatózásra. Sass Kálmán azt válaszolta, hogy 1953-ban írta utolsó két levelét Weltiéiknek, azután pedig megszakította velük a kapcsolatot. Amikor pedig ismételen rákérdeznek, hogy miért nem folytatta a levelezést, erre hivatkozott: néhány belügyminisztériumi tiszt azt tanácsolta neki, hogy a kellemetlenségek elkerülése végett ne levelezzék, és legfőképpen külfölddel.

„Én megfogadtam a tiszt tanácsát, ezért nem írtam több levelet külföldre. [...] Visszatérek és kijelentem, hogy 1956 decemberében írtam egy levelet a svájci Welti családnak, amelyben arra kértem, küldjenek egy csomagot, leginkább a gyerekeknek. Mi itt [az RNK-ban] mindent megteszünk, hogy a vámnál átvehessük a csomagot, de ha a vámilleték túlságosan magas lesz, ne haragudjanak meg, ha visszamegy a csomag.”⁵³

Az 1957. ápr. 17-i kihallgatási jegyzőkönyv szerint önéletrajzáról és a Weltiéikkel való megismerkedéséről, illetve a Welti család jellemzőiről faggatják.

„Kérdés: Kinél lakott, miközben Bazel városában teológiát hallgattot?

Válasz: Amíg Bazel városában teológiát hallgattam, a Heberstrasse 17. szám alatti bentlakásban laktam.”⁵⁴

A tanárokon és azoknak családjain kívül Sass Kálmán megismerkedik a Welti családdal is. Amikor diáktáborban volt, megismerkedett egy gyerekkel, aki az egyik táborozó rokona volt.

„Jó kapcsolatba kerültem a gyerekkel, akit Mayle Henriknek hívtak, s egyik alkalommal, amikor a család meglátogatta a táborban, bemutatott az illető család-

⁵² Tófalvi Zoltán jeles művét Káli Király István mutatta be 2007. okt. 27-én, amikor az érmihályfalvi gyülekezet tagjai közel 400 kötetet rendeltek meg.

⁵³ Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai. II. Az érmihályfalvi csoport*, 171.

⁵⁴ Uo. 176. A kollégium ma is a 17. szám alatt áll, de nem Heber-, hanem: Heberstrasse 17. Theologisches Alumneum, Studentenheim – Universität Basel. Egy diáknak külön tanulószobácskája volt, a hálószobába három svájci mellett egy magyarországi, csehországi vagy erdélyi diákot szállásoltak el. Ld. Schulz, Peter – Sommer, Andreas Urs: *Fritz Buri. Sein Weg*. V&R Unipress, Göttingen; Academic Press Fribourg, Fribourg i. Ue 2007, 17.

nak. Ugyanakkor Henrik meghívott, hogy látogassam meg őket otthonukban. Az évharmad vége felé meglátogattam Welty Henrik családját, akiknél mintegy két hetet laktam.”⁵⁵

A Weltyék foglalkozására és anyagi helyzetére nézve feltett kérdésre azt válaszolta, hogy Welty Henrik kereskedő volt, készruhaboltjában három eladó dolgozott és nem tud arról, hogy a (bázeli) Missionstrasse 8. szám alatti lakásukon kívül más vagyona is lett volna.

A kihallgatók „természetesen” rákérdeznak, hogy mi a neve Welty Henrik feleségének, és hogy mivel foglalkozott abban az időben? Sass Kálmán így válaszolt:

„Nevezett Welty Henrik felesége Berta, született Schneider – szülei ugyancsak kereskedők voltak. Welty Berta nem volt állásban, a háztartást vezette.”⁵⁶

A Welty házaspár életkori adatai is érdeklik a nyomozókat. Sass Kálmán így emlékezik:

„Nevezett Welty Henrik abban az időben 69–70, felesége 67 éves volt. Megjegyzem, hogy nevezett Welty Henrik még 1933–34-ben elhunyt, felesége ma is él.”⁵⁷

Következik a visszakapcsolásra és ellenőrzésre szánt „keresztkérdés”:

„Maga volt az egyetlen személy Romániából, aki abban az időszakban megismerkedett a Welty családdal?”⁵⁸

Sass Kálmán az országosan köztudott tények szerint erre azt „vallja”, hogy abban az időszakban Kristóf Gergely⁵⁹ marosludasi esperes, Molnár Károly aradi esperes,⁶⁰ és Borbáth Dániel kolozsvári teológiai tanár volt évfolyamtársa Bázelen.⁶¹

⁵⁵ Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai. II. Az érmihályfalvi csoport*, 176.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo. 177. Tófalvi Zoltánnal személyesen közölte Weltiné egyik keresztfia, Bereczky István, aki az Amerikai Egyesült Államokban él, hogy Welty asszony 1964-ben hunyt el. Ld. uo. 177., 1. láb. (Bereczky István a Földes Ilona-Veronika nevű diakonissza testvér unokaöccse.)

⁵⁸ Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai. II. Az érmihályfalvi csoport*, 177.

⁵⁹ A vallatási jegyzőkönyvben helytelenül írták a nevét. Weltiné füzetében: *Kristóf Georg, Gyuri*.

⁶⁰ Sass Kálmán „próbára teszi” a vallatói egyházi ismereteit: Kristófnál rajoni püspököt, Molnár Károlynál pedig aradi püspököt diktál nekik, de az is lehet, hogy azok tanulatlanságuk miatt értették a protopop-esperes megjelölést vidéki püspöfkféleképpen.

⁶¹ Borbáth Dániel 1929–1930-ban tanult Bázelen, a következő tanévben Zürichbe ment át. Fennmaradt leckekönyvéből, amelyet Nagy László ír le, jól lehet következtetni a bázeli tananyagra és a tanárokra (Nagy László: Borbáth Dániel és Tavaszgy Sándor. In: *Református Szemle* 1991/4, 303–313.). Az ő neve csak kétszer fordul elő a Weltiné füzetének lapjain. Először, hogy üdvözlét kapott tőle, másodszer pedig éppen Kristóf György kapcsán: „1. Jan. 1935 wurde er als Nachfolger von Pfr. Borbáth als Vorsteher in Waisenhaus nach Szászváros – Oraştie gewählt. 72 Kinder, Mädchen und Knaben.“

Arra a kérdésre, hogy miből állt a kapcsolattartás, Sass Kálmán megint egy ország-világ előtt ismeretes eseményre hivatkozik, de még arra sem akar „pon-tosan” emlékezni. Csak az jut eszébe akkor, hogy Welti asszony 1933-ban vagy 1934-ben kereste fel őt Mezőtelegden, három napig volt ott, és innen Nagyváradra utazott Molnár Károlyhoz, aki segédlelkészként dolgozott a püspöki hivatalban:

„Nevezett Molnár Károllyal együtt Kolozsvárra, Bukarestbe, Konstantinápolyba, Palesztinába stb. utazott. Tudomásom szerint útlevéllal utaztak. Nincs tudomásom arról, hogy milyen céllal járták be a városokat, s arról sem, ki állta az útiköltségeket. Visszatérésük után már nem kerestek fel. Ezután már csak levelezés útján tartottuk a kapcsolatot.”⁶²

Jellegzetesen szekus kérdés következik, és pedíg az, hogy Welti Berta kikkel tartotta fenn a legszorosabb kapcsolatot és minek köszönhető ez a szoros kapcsolat a romániai református lelkészekkel? Sass Kálmán itt – a saját esetéből okulva, vagyis következtetve arra, hogy nemcsak a saját postáját figyelték meg, hanem a kollégáinak a leveleit is ugyanúgy fürkészik – ezt válaszolja:

„Nevezett Welti Berta a legszorosabb kapcsolatban Molnár Károly, jelenlegi aradi református lelkésszel állt, akiknek rendszeresen írt. Ugyancsak szoros kapcsolatban állt nevezett Papp Lászlóval,⁶³ a nagyváradi református templom püspökével [sic!], vele is rendszeresen levelezik.”⁶⁴

⁶² Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai. II. Az érmihályfalvi csoport*, 177.

⁶³ Papp László (Gencs, 1915. máj. 19. – Pécs, 1998 febr. 7.) személyi irattartója nincs meg a KREK levéltárában. Édesapja neve Papp József (1886. jan. 30. – 1971. márc. 13.), aki előbb Gencsen szolgált (1912–1929), majd Máramarosszigeten volt lelkész és esperes (1929–1959). Oroszlánként vívott harcot a szigeti református líceum megmentéséért. 1946 és 1954 között többször is viselt börtönt, és túlélte a dunacsatornai meghurcoltatást. Édesanyja leánykori neve Szoboszlay Erzsébet, aki Szoboszlay Pál mátészalkai református kántortanító és Kósa Piroska leánya volt. Papp László 1932. július 7-én érettségizett a Zilahi Wesselényi Kollégiumban, majd 1932. okt. 1-jén beiratkozott a Kolozsvári Református Teológiai Fakultásra, ahol 1934. jún. 19-én jelessel alapvizsgázott és szintén jelessel tette le az első lelkészképesítő vizsgát (1936. jún. 17.). 1936. júl. 1-től segédlelkészi beosztásban szolgált egypár hónapig édesapja mellett, Máramarosszigeten, és ez év őszétől 1938 nyaráig Bázelen tanult. Arról, hogy Strassburgban is hallgató lett volna, eddig csak egy autentikusnak tűnő nyomot találtunk. Édesapja saját kezűleg írta be a Máramarosszigeti Református Egyházközség historia domusába, hogy fia az 1936–1937-es tanévben Strassburgban tanult. (Sipos István szíves szóbeli közlését e helyen is köszönöm.) Tehát nem zárjuk ki, hogy Strassburgban is megfordulhatott. Peregrinációja végeztével a genfi öku-menikus szeminárium hallgatója 1938 júliusában és augusztusában.

Miután hazatért Svájcból, Sulyok István püspök mellett lesz segédlelkész a Nagyvárad-újvárosi Egyházközségben. Welti asszony felkeresi a családot is 1938. szept. 15–18. között a szigeti parókián. Papp László a visszautazásakor Hegyeshalomig kíséri el. A második lelkészképesítő vizsgára 1939. okt. 18-án jelentkezik, ahol ismét jeles eredményt ér el. Bázeli tanulmányútja idején a Welti család házában találkozott Gudor Lajos és Kozma Tibor kolozsvári teológus társaival, valamint a délvidéki Balla Sándorral. Azt, hogy Karl Barth vagy más professzorok tanítása mennyire érintette és befolyásolta gondolkozását, nem állapíthattuk meg.

Bizonyára más választ vártak, mert a következő vallomással sem támaszthaták alá az összeesküvés és a kémhálózat koncepciójukat:

„A nevezett Welti Berta és a romániai református lelkészek közötti kapcsolat utóbbiaknak a bázeli teológiai intézetben való tartózkodásuk idején jött létre, s erősödött meg. Meg szeretném jegyezni, hogy a bázeli teológiai intézetet és bentlakást az illető városból több család finanszírozta, köztük a Welti család is. A diákok és az adományozó családok közötti találkozások alkalmával alakultak ki a fentiekben bemutatott ismeretségek.”⁶⁵

Az imént már jeleztük a cselvetésre alkalmas, visszakérdezéses hurkot: kivel volt még abban az időben Svájcban? Erre aztán még két személyt nevez meg, akikről szintén ország-világ és a korabeli sajtó is igazolhatta, hogy bázeli diákok voltak:

„A fennebb nevezett személyeken kívül abban az időszakban még velem voltak Svájcban nevezett Dávid Gyula, segédpüspök, jelenleg Székelyudvarhelyen tartózkodik, és Kiss Bertalan, szatmárnémeti református lelkész. Más személy nem volt.”⁶⁶

Főhajtással jelezzük írás közben, hogy volt bátorsága letagadni a saját sógorát, Tőkés Bélát, és még számos lelkipásztor társát, akikről jól tudta, hogy a Welti család pártfogoltjai.

Amint várható és beilleszthető a vallatók logikájába, 1957. jún. 3-án ismét követelik a svájci tanulmányút aprólékos részleteit. Ő pedig elmondja nekik, hogy Sulyok István püspök küldte Bázélbe a jó tanulmányi eredményei alapján, és vele egyszerre küldte az Erdélyi Református Egyházkerület Borbáth Dánielt, akivel 1930. október végén vagy november elején indultak el. Debrecen érintésével jutottak Budapestre, ahol csatlakozott hozzájuk két magyarországi teológus, de csak a Porzsolt István nevére emlékszik, aki jelenleg Hajdúhadháza

1942-ben kötött házasságot Asók Erzsébettel, a bihardíorszegi református kántor-tanító, Asók István leányával, és 1942 októberétől a kolozsvári magyar református diákokotthon vezetője. Már 1946 előtt a nagyvárad-i Lorántffy Zsuzsánna Gimnázium vallásánára. 1946 márciusától lett nagyvárad-újvárosi lelkipásztor választás útján, és ezen az állomáshelyén szolgált 1964-ig, amikor a nagyvárad-olaszi gyülekezet lelkipásztora lett 1989. dec. 21-ig, amikor a számonkérésétől félve menekül el. Esperesi tisztséget viselt 1964–1967 között és bizonyította, hogy a politikai rendőrség, vagyis a Szekuritáté segédletével került előbb az esperesi, majd a püspöki székbe.

Weltiné füzetének 1951. nov. 11-i bejegyzésében az áll, hogy Papp Lászlóéknak négy gyermekük született és feleségének erősítő gyógyszerekre van szüksége. Ld. Hermán M. János: *Jegyzetek Papp László (1915–1998) személyi és tanulmányi adatainak összeállításához*. In: Pálfi József: *i. m.* 239–240.

⁶⁴ Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai. II. Az érmihályfalvi csoport*, 177.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Uo. 178. Dávid Gyula neve nem fordul elő a Weltiné füzetében.

esperes. A bázeli Alumneumban⁶⁷ minden ország fiának két-két helyet tartottak fenn. Bécsben csatlakoztak hozzájuk az Ausztriából és Csehszlovákiából érkező diákok.⁶⁸

A kihallgatók tanulmányai felől érdeklődnek mikroszkopikus részletességgel, s ebből megtudjuk, hogy Sass Kálmán 1931. február közepén utazott Zürichbe, ahol előadásokat hallgatott három hétig. Az egyéb helységek meglátogatásáról ezt vallja:

„Svájci tartózkodásom idején Bazel és Zürich városokon kívül Genf városban is jártam, itt azonban csak két napig tartózkodtam, átutazóban hazafelé jövet. Svájcban kívül Párizsban is jártam 1931 januárjában, a vakáció alatt, mintegy három hétig Párizsban voltam, hogy meglátogassam ezt a várost. Rövid ideig Németországban is tartózkodtam, ahol Konstanz és Bielefeld városokat látogattam meg, ez utóbbi a svájci határ közelében fekszik. 1931 nyarán – Svájcban az országba való visszatértemkor – átutaztam Olaszországon és Jugoszlávián, s ez alkalmat adott többek között Milánó és Velence meglátogatására.”⁶⁹

Kihallgatói kérdés távcsöve irányul arra is, hogy milyen tevékenységet fejtett ki egyházi, irodalmi, társadalmi és politikai vonalon. Sass Kálmán válasza ismét csak általánosságokra terjed ki, s csupán csak a valdensekről írott dolgozatára emlékszik:

„Ebben az időszakban írtam néhány cikket a Nagyváradon megjelenő magyar nyelvű *Reformátusok Lapja* című folyóiratba. A cikkeknek vallásos témájuk volt, mint például: *Az olaszországi Wald református püspökségének története* és mások. A Svájcban való tartózkodásom idején a genfi székhelyű Református Ifjúság Szervezetében is tevékenykedtem, amely minden olyan országban működött, ahol református egyház létezett. Abban az időszakban Magyarországon és Erdélyben a szervezet IKE (Ifjúsági Keresztyén Egyesület) néven működött. A szervezet keretében a húsvéti és pünködsdi vakáció idején gyerekek számára szervezett kirándulótáborokban vettem részt, az Indiánok nevű gyerekcsoport vezetője voltam. Más tevékenységem nem volt.”⁷⁰

A továbbiakban Weltiék kerülnek ismét célkeresztbe, arra kell Sass Kálmánnak válaszolnia, hogy milyen körülmények között került összeköttetésbe a Welti családdal, és hogy miben állott ez a kapcsolat. Az öt és fél óráig tartó valtatáson hosszú jegyzéket készítettek, amelyet polgári ésszel olvasva százszázalékosan ártalmatlannak találunk. Jól sejti, hogy azoknak, akik Svájcban tanultak, már régen összeírták a névsorát. Itt ismét az a feltűnő a témát ismerők számára,

⁶⁷ Révész Imre: A baseli egyetemen tanult magyarok névsora 1600–1852. In: *Magyar Történelmi Tár. A történelmi kútfők ismeretének előmozdítására*. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya, Pesten 1861, 239–242.

⁶⁸ Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai. II. Az érmihályfalvi csoport*, 188.

⁶⁹ Uo. 189.

⁷⁰ Uo. 189–190.

hogy kikről hallgat, továbbá az, hogy egy évet szinte következetesen csúsztat a dátumokat illetően. Pontosabban: elhallgatja, hogy nem 1929-ben utazott tanulmányútra, és azt „állítja”, hogy erre 1930-ban került sor. Tudatában van annak, hogy a kegyesség köpenyébe burkolt kémek kreálására akarják rávenni, de ehhez nem járul hozzá, valós jótékonyági adatokat közöl, mintegy eleven szén gyanánt, ami az erőszakszerveket máig égetheti. A vallomásnak ezt a passzusát az ismétlések ellenére is teljes egészében idézzük, különben nem lehetne érzékelteni a nyomás, és talán ez esetben is a meszkalin adagolása alatt „előidézett” adathalmaz keletkezését. Jellemző, hogy azt is aláírták vele, hogy a jegyzőkönyvet magyar nyelvre fordították. Sass Kálmán „válasza”, amelyben senkire sem tesz terhelő vallomást, valójában az első, könnyek között született magyar egyháztörténeti jellegű összefoglaló a Welti családról, így hangzik:

„Welti Henrik Bazel városában nagykereskedő volt, egy nagy készruhabolt tulajdonosa, s jelentős vagyonnal rendelkezett. Ő, és főképpen Welti Bertha nevével felesége, fontos szerepet játszottak a bázeli református egyház köreiben, s jelentős összegeket adományoztak különböző egyházi célokra. Így a Welti család támogatta a bázeli *Alumneum* bentlakás fenntartását, ahol én is laktam. Ezenkívül anyagilag támogatták a bécsi egyetemi bentlakás⁷¹ épületének újabb emelettel való bővítését,⁷² de nagy összeggel járultak hozzá a Pozsonyban⁷³ (Csehszlovákia) a református teológusok⁷⁴ számára készülő bentlakás építéséhez, a magyarországi Pápa városa református egyháza számára harangot vásároltak,⁷⁵ illetve adomá-

⁷¹ A teológiai hallgatók bentlakása Bécsben a Blumengasse utcában volt. Amíg nem olvastuk ezt a Sass Kálmántól kicsikart vallatási jegyzőkönyvet, nem tudtunk mit kezdeni azzal a zöld lapra sokszorosított szöveggel, amelyet a füzet misszilis anyagában találtunk, és amely most a bécsiekkel való együttműködés irányába tereli tekintetünket: „Vorliegendem Aufruf schliessen sich folgende Herren an: Hofrat Dr. Molin, Obmann des *Vereins zur Förderung des evang. Theologenheims in Wien*. Johs. Wetjen, Kaufmann, Kassier des gen. Vereins. Univ. Prof. Dr. Wilke, dz. Dekan der evang.-theol. Fakultät der Universität Wien.“

⁷² Feltételezzük, hogy Bécs felé dr. Varga Zsigmond lehetett az egyik kapcsolattartó. Ő magyar állami ösztöndíjjal ment 1943-ban Bazelbe, ahol többek között Karl Barth előadásait hallgatta. Bécsben az ottani Evangélikus Teológiai Fakultásra iratkozott be 1944-ben, s eközben ellátta az ottani magyar reformátusok lelkigondozását is. A Gestapo letartóztatta huszonötödik születésnapja után, mert nyilvánosan beszélt az értelmetlen háború ellen. Mauthausenben végezték ki 1945. március 5-én.

⁷³ Pozsonyban a két világháború között nem volt lelkészképzés, viszont folyt magyar tanítóképzés, amely az 1933/34-es tanévben 160 tanulóval működött, a szlovák tanítóképző magyar tagozatát pedig – ugyancsak Pozsonyban – 162 diák látogatta. Popély Gyula: *A felvidéki magyar oktatásügy helyzete 1918–1945*. Ld. <http://www.kalligram.eu/Kalligram/Archivum/1994/III.-evf.-1994.-januar/A-felvideki-magyar-oktatasesuegy-helyzete-1918-1945>.

⁷⁴ Losoncon létezett Református Teológia, amelyet 1926-ban nyitottak meg, és ez 1939. január 25-én szűnt meg. Ez idő alatt mintegy 120 teológus nyert lelkészi képzést ebben a nagy nehézségek árán fenntartott intézményben.

⁷⁵ Pápán az újonnan felépült református templom tornyába négy harangot emeltek. A Szalóky és a Gyenese-harang mellett lakott a Reviziós-harang és a Diák-harang. A harangokat 1936. szept. 20-án szentelték fel. A Szalóky és a Gyenese család által öntetett harangokat elvitték a második világháború alatt, a másik két harang valamelyike lehet a Welti család adománya. A fel-

nyoztak, hozzájárultak a debreceni református templomban egy galéria felállításhoz, bizonyos alapokkal támogatták a Nagyvárad Református Püspökség, a Kolozsvári Református Püspökség egyes építkezéseit, s más fontos adományokat tettek. 1931-ben, amikor megismertem Welti Henriket, már több mint 70 éves volt, a felesége, néhány évvel volt fiatalabb nála.

Abban az időben Welti Henrik egy dél-amerikai állam svájci konzulja címmel is rendelkezett, de nem tudnám megnevezni, hogy melyik államé. Megjegyzem, hogy az idős Welti Henrik az országba való visszatérésem után rövid időre meghalt, én pedig a feleségével, Welthi Berthával tartottam a kapcsolatot.

Welti Henriknek két gyereke volt: egy fiú, akit én nem ismertem, aki abban az időben valahol külföldön, az Amerikai Egyesült Államokban vagy Franciaországban lakott, s orvostanhallgató volt, a másik pedig egy férjzett lány, aki Bernben lakott, s akinek egy 11 éves, Meyle Adrian nevű fia volt, aki 1931-ben ugyanabban a kirándulótáborban volt, amelyben én csoportvezető voltam, s a fiú a felügyeletem alá került.

A gyerek révén ismertem meg közelebbről az idős Welti Henriket és Berthát, akik gyakran eljöttek meglátogatni unokájukat, s akiket egyébként jól ismertek a külföldről Bázélbe tanulni érkező fiatal lelkészek és teológusok, mert a tanuló lelkészeket otthonukba hívták, ajándékokkal, mi több, pénzüsszegekkel segítették.

Barátságot kötöttem a Welti családdal, különösen az idős Welti Berthával. Meghívtak, hogy látogassam meg őket a lakásukon, s a pünkösdi vakációban náluk vendégeskedtem.⁷⁶ Ezt követően, bázeli tartózkodásom idején, többször segített ajándékokkal és pénzüsszegekkel a Welti család.

Meg szeretném egyébként jegyezni, hogy rajtam kívül a Welti család más lelkészt is támogatott és segített, akik Erdélyből és Magyarországról Bázélbe érkeztek tanulni. Így – még előttem – Pápa város Benedek nevű lelkészét segítették. Később, Bázélből való hazatérésem után, több, később Bázélben tanuló lelkész került jó kapcsolatba a Welti családdal, s kapott segítséget tőlük, mint: Molnár Károly, jelenleg református esperes Aradon, Farkas Jenő, lelkész egyik Marosvásárhely melletti községben, Kozma Tibor, teológiai tanár Kolozsváron, Papp László, nagyvárad református püspök. Tudomásom szerint a Welti családdal az aradi Molnár Károly nevű esperes került a legközelebbi kapcsolatba.

iratok egyike sem őrzi a Weltiéik nevét. A Diák-harang 1402 kg súlyú, 140 cm alsó átmérőjű, cisz1 hangú, felirata: „Tebenned bízunk eleitől fogva, Uram téged tartottunk hajlékunknak, 1936. Isten dicsőségére öntették a pápai kollégium volt és jelenlegi diákjai, megemlékezve arról, hogy a kollégiumot 250 éven át dajkálgatta a pápai szent ecclesia.” Feltételezzük, hogy a Welti család ennek a harangnak öntetését támogatta a volt bázeli diákok (Benedek Sándor pápai professzor lett) révén.

⁷⁶ Nyilvánvaló, hogy nem akar nyilatkozni a Welti családdal fenntartott szoros kapcsolatáról. Elhallgatja, hogy az 1930–1931-es tanévben a Welti család házában lakott. Weltiné a füzete 16. oldalán ezt jegyezte a „Rusznák Franz von Kőszeg, Ungarn“ neve alá: „Sohn eines Bäckers. Er war 2 Semester in Basel. Vom Okt. 1930 bis Juli 1931, während Sass bei uns wohnt.“

Ugyancsak a Welti család támogatta Nagy István Kolozs községi lelkészt.⁷⁷ Később is, 1948 táján, egy erdélyi református teológus Bázelen tanult, s a Welti család segítette. Ez a lelkész a kovásznai református lelkész fia,⁷⁸ nevére nem emlékszem. Továbbá tudom, hogy 1938–39-ben hosszabb időre a Welti család szállásolta dr. Kristóf Györgyöt, aki a kolozsvári egyetemen professzor volt. Dr. Ravasz László budapesti püspököt⁷⁹ is a Welti család szállásolta el Bazel városában.⁸⁰

A megismételt kérdésre még azt válaszolta, hogy Borbáth Dániellel indult el az országból, Kiss Bertalan szatmárnémeti lelkész akkor érkezett, amikor ő éppen visszaindult. A magyarországiak közül pedig csak Porzsolt Istvánra emlékszik, akivel egyszerre jött el Bazelből.

Két nap múlva, 1957. június 5-én újra kihallgatták a Weltiékkel kapcsolatos pontatlan dátumok miatt, de ennek okát Sass Kálmán úgy hárítja el, hogy nem emlékezett pontosan életének erre az időszakára, és elismeri, hogy nemcsak 1930–1931-ben, hanem 1929–1931 között is Svájcban tartózkodott. Megerősíti, hogy 1931 tavaszán került baráti kapcsolatba a Welti családdal. Eszébe jut még, hogy 1930 nyarán érkezett Bazelbe Dávid Gyula, akkor kolozsvári püspök-helyettes. Emlékezni kezd Póth Lajos kolozsvári illetőségű református lelkészre, aki 1930 őszén érkezett Bazelbe, és aki 1940–1941 között a Jugoszláviától visszafoglalt magyar terület egyik falujában lelkészkedett. Aztán egy Kiss Károly nevű debreceni származású lelkész nevére emlékszik, továbbá egy budapesti származású kolléga is eszébe jut, dr. Ravasz László püspök veje,⁸¹ akinek a nevére nem emlékszik.⁸²

Tófalvi Zoltán összeállította az érmihályfavi csoport tagjainak életrajzi adatait, és Sass Kálmánról szólva azt írja egyik helyen, hogy 1942–1943 folyamán Weltiné pénzzel segítette Sass Kálmán családját, ezt pedig a per folyamán kémtevékenységű bűnjelnek tekintették.⁸³

⁷⁷ A füzet szerint Nagy István II. lelképásztorról van szó. Édeaspja, dr. Nagy Géza professzor az 1908–1909-es tanévben Berlinben tanult, 1909–1910 folyamán pedig Bázelen. Paul Wernle professzor halála után megemlékező írást tett közzé: *Ein Zypressenzweig auf das Grab Paul Wernles*. In: *Kirchenblatt für die reformierte Schweiz* 1939, 236–237. Idős Nagy Géza professzorra fontos szerep jutott a svájci segélyek irányítása és elosztása dolgában.

⁷⁸ Bizonyára Havadtóty Sándor nevééről lenne szó, aki Karl Barth vezetése alatt írta doktori disszertációját.

⁷⁹ Ravasz László megemlíti, hogy 1935. nov. 22. és dec. 6. között járt Svájcban, a bázeli teológus diákok alumneumát is felkereste, és megjegyzi, hogy 400 év leforgása alatt a 2000 alumnus közül 170 volt magyar. Ld. Ravasz László: *Emlékezéseim*. Református Zsinati Iroda, Budapest 1992, 246.

⁸⁰ Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai. II. Az érmihályfalvi csoport*, 190–191.

⁸¹ Tófalvi Zoltán szerint dr. Szacsavay Ferencről lehet szó, aki a Ravasz Éva férje volt. Ld. uo. 193., 1. láb.

⁸² Uo. 192–193.

⁸³ Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai. II. Az érmihályfalvi csoport*, 534. Tófalvi Zoltán ezt az iratot láthatta a szekuritátés irattartók valamelyikében. Ebben az idézett kötetben a 395. oldalon

Tófalvi Zoltán dokumentumkötetéből szerzünk tudomást erről is:

„[Földesi Ilonát] vagyis Veronika testvért, akit szintén katonai törvényszék elé állítottak, azért, mert a Sass Kálmán írásait gépelte, 31-ik rendű vádlottként ítélték el ötévi kényszermunkára, háromévi jogvesztésre és személyi vagyonának az elkobzására. Ő úgy került kapcsolatba Sass Kálmánnal és családjával, hogy miközben 1930-tól diakonissza szolgálatot végzett a kolozsvári kórházban, találkozott az oda látogató Welti asszonnyal, az 'erdélyi magyar református misszió'nak a jelentős támogatójával.”⁸⁴

Farkas Károly és Seri András a Weltinétől kapott kerékpárral járja meg Genfet

A két jó barát, Farkas Károly és Seri András 1935 nyarán kerékpárral indult a 10 napig tartó ifjúsági konferenciára, amelynek Keller Adolf volt egyik szervezője, s aki a kelet-európai diákok tekintetében fontos szerepet játszott azért, hogy ő állott a Genfben székelő Europäische Zentralstelle für kirchliche Hilfsaktionen élén, ugyanis ez a szervezet biztosította az ösztöndíjakat. A vezetőség az ösztöndíjas magyar diákok számára ingyen biztosított szállást és kosztot. Visser't Hoff volt a főszervező, és Karl Barth is tartott előadást.

Welti asszony egy kerékpárral ajándékozta meg a két barátot, akik közösen egy használt biciklit is vásároltak, hogy többet lássanak Svájcban, és hogy úti-költséget takarítsanak meg.⁸⁵

Koncz Sándor évtizedekig dolgozik a Welti úr által ajándékozott írógépen

Koncz Sándor a fia, Koncz Gábor emlékezése szerint már a kezdetektől fogva hálásan gondol Welti úrra, aki őt írógéppel ajándékozta meg.⁸⁶ Koncz Sándor édesanyjának címe, amely megvan Weltiné iratai között, arra enged következtetni, hogy a jeles asszony levelezett a családdal.⁸⁷

olvasunk erről az 1958. szept. 12-i vallatás jegyzőkönyvéből, ahol Sass Kálmán csak az 1943-as évet jelöli meg. Arról sem szerzünk tudomást, hogy Tófalvi Zoltán találkozott-e a szekuritátés irattartókban a Welti család leveleivel.

⁸⁴ Uo. 602–603. A 602. oldalon Borbáth László helyett Borbáth Dániel neve a helyes.

⁸⁵ Ld. Szenci Árpád: III. sz. melléklet. Részletek Seri András emlékiratából. In: uő: *A nagy-kőrösi tanítóképzés szellemiségének történeti rekonstrukciója. Doktori disszertáció.* Veszprém 2008, (1–6) 1–2. http://konyvtar.uni-pannon.hu/doktori/2007/Szenci_Arpad_dissertation.pdf.

⁸⁶ „Felcsillan a tűz alatti parázs”. Koncz Sándor berlini levele, 1937. Közzéteszi, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Koncz Gábor. In: *Zempléni Múzsza*; ld. http://www.zemplenimuzsa.hu/04_4/berlkonf.htm.

⁸⁷ A kockás papírlapon olvasható dátum: 1934. jan. 29. A cím: Koncz Józsefné, Diósgyőr – Vasgyár Telep, X. u. 12. sz. 2a.

Molnár Dezső bázeli emlékei 1946–1947

Nemrégiben jelent meg egy emlékcsozor Molnár Dezső akkori tábori lelkész tollából, amely számunkra rendkívül fontos adalékokat tartalmaz.⁸⁸

„Mikor 1946-ban odaérkeztem, a város legjelentősebb társadalmi megmozdulása az 'Ungarnhilfe', a 'magyar segély' mozgalom volt. Középiskolások és főiskolások utcáról utcára gyűjtöttek adományokat otthoni magyar családok számára. Tetőpontján állott a nemrégiben meghalt Bartók Béla zenei alkotóművésztének méltatása és népszerűsítése. Kodály Zoltán személyesen mutathatta be és vezényelhette zenekari műveit Bázelen. Az Egyetemen akkor szerveztek magyar tanszéket a hazuról menekülni kényszerült Kerényi Károly professzor számára. Verszár Frigyes az orvosi kar élettani tanszékének volt európai híru előadója.

Az Alumneum 1844 óta vezetett évkönyvében az 1355-ös sorszám alá, mint 142. magyar 'alumneus' írhattam be nevemet. Az 1946–47 iskolai évben rajtam kívül még három fiatal magyar lelkész tanult a bázeli egyetemen: Szabó László, Csordás Gábor és Sulyok Kálmán. Közvetlenül előttünk Bertalan Imre tanult itt. Bertalan, Csordás és Sulyok kimentek Amerikába, Szabó László és én hazajöttünk.

Nem feledkezhetem meg arról, hogy ottlétünk alatt több kedves svájci család hívott beszélgetésre, vacsorára. Közülük emlékezetesek maradnak a Hausvater, Cullmann professzor lemezhallgatással egybekötött vacsorái és a Barth Károllyal töltött karácsonyeste is.⁸⁹ Itt kell megemlékeznem a bázeli magyar diákok kedves 'patronájáról', arról a Frau Konsul Bertha Weltyről, aki péntekenként mind a négyünket ebéden látott vendégül. Akkoriban már hetvenöt év körül járhatott. Évtizedek óta támogatta a magyar teológusokat. Kedvükért, részben tőlük, megtanult magyarul. Hétvégén autójával többször elvitt bennünket a Thuner See partján lévő villájába és Interlakenbe. Meggyengült látása miatt mindig maga mellé ültetett valakit, hogy útközben figyelmeztessük a felmerülő forgalmi problémákra. Jótéteményeit azzal viszonyoztuk, hogy Missionstrasse 8. sz. alatti nagy házának parkjában, kertjében mi kaszáltuk le a fűvet. Száritgattuk és gyűjtöttük a szénát, sétáltattuk a Magyarországról hozott nagy fehér juhász-kutyáját, Bodrit.”

Molnár Dezső neve egyáltalán nem fordul elő a Weltiné nyilvántartó füzetében. Ennek több oka is lehet. Valószínű, hogy a gyenge látása miatt már alig vezette a betelt füzetet, amelybe már csak a Bertalan Imre nevét jegyezte fel az 1942–1943-as esztendőhöz, és a férje halála után a család már megszüntette a

⁸⁸ Molnár Dezső: *Mintha repülnék. Egy erdélyi lelkész emlékei a XX. századból*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 2013, 125.

⁸⁹ Id. még Molnár Dezső: Találkozásaim Barth Károllyal. In: *Református Szemle* 1986/4, 371–377. Weltinéről szóló emlékeiről és a magyar diáktársairól e helyen nem beszél, ami érthető is a kommunista időkben újraélesztett terror árnyékában.

magyar diákok számára folyósított ösztöndíjat. Az is előfordulhat, hogy a Weltiné által említett, számunkra ismeretlen 2. számú füzetben folytatta a magánhasználatra szánt feljegyzéseit. Erdélyben volt, aki úgy tudta, hogy Molnár Dezső taníttatását a Welti család vállalta.⁹⁰

Oscar Cullmann professzor, a Welti család barátja

Az alábbi két fontos adatot a Cullmann professzor halála után kiadott emlékkönyvben⁹¹ találtuk: Welti-Schneider asszony 90. születésnapján, 1960. nov. 13-án Oscar Cullmann mondott beszédet.⁹² Az ünnepséget a bázeli Alumneum⁹³ épületében tartották, ott köszöntötték a kollégium nagy jótevőjeként. Mecénásuk halála alkalmával szintén Cullmann professzor tartott búcsúbeszédet,⁹⁴ s ezzel is az Alumneum családi jellegét hangsúlyozta.

Weltiéek a Tófalvi Zoltán kutatásainak látómezőjében.

Egy ávós-szekus confabulatio csapdái

A Sass Kálmán-féle pert kutató és az ügyet alaposan ismerő Tófalvi Zoltán több adatot talált a Welti családról a Szekuritáté irattárát őrző bukaresti levéltárban. Ezek közül a legelképesztőbb az, hogy Weltiné repülőt bérelhetne a müncheni összeesküvésben részt vevő érmihályfalvai foglyok kiszabadítására.

Tófalvi Zoltán kutatásai nyomán így foglaljuk össze a valóság, a hazugság és a fantázia mesterségesen összebogozott szálait: a müncheni Szabad Európa Rádió léggömbbel szétszórt röpcéduláját Sass Kálmánéknál is megtalálták és a jugoszlávok,⁹⁵ az ávósok meg a szekusok egy nemzetközi kémügyet akartak fabrikálni ahhoz, hogy egy nagy összeesküvést leplezhessenek le az 1956-os

⁹⁰ Dr. Geréb Zsolt írásbeli közlése 2014. jan. 16-án, amelyért e helyen is köszönettel tartozom.

⁹¹ Sallmann, Martin – Froehlich, Karlfried (Hrsg.): *Zehn Jahre nach Oscar Cullmanns Tod. Rückblick und Ausblick*. Basler und Berner Studien zur historischen Theologie 75. Theologischer Verlag Zürich 2012, 27.

⁹² A köszöntő szövegét a Bázeli Egyetemi Könyvtárban őrzik, jelzete: UBB, NL 353, C.II.278.

⁹³ Stähelin, Ernst: Bale et la Hongrie á travers l'Histoire. In: *Revue d'Histoire Comparée* 1947, 226–242. Vischer, Eberhard: Das Collegium Alumnorum in Basel. In: *Aus fünf Jahrhunderten schweizerischer Kirchengeschichte. Festschrift, Paul Wernle*. Helbing & Lichtenhahn, Basel 1932, 95–162. Weber, Arthur: Historische Beziehungen zwischen Ungarn und der Schweiz. In: *Zeitschrift für Schweizerische Geschichte* 1925/5, 236–240.

⁹⁴ Cullmann professzor Weltiné fölött mondott temetési beszédének időpontjához kérdőjelet tettek a levéltárban: 1967? Jelzete: UBB, NL 353, C II: 358 Traueransprache für Frau Welti, 1967?

⁹⁵ Békássy Zoltán Sass Kálmánnak volt évfolyamtársa. Ő Zombor lelkipásztora volt és Tito titkosrendőrsége hónapokon át vallatta ebben a kritikus időszakban, hogy minémű kapcsolatban áll Sass Kálmánnal. Tófalvi Zoltán 1994-ben hallotta mindezeket Békássy Zoltántól, amikor Stockholmban találkoztak.

magyar forradalom és szabadságharc igazi kiváltó okainak ellenében.⁹⁶ Egy „csiripitort”, vagyis magyar besugót zárnak Sass Kámán cellájába azzal a céllal, hogy nyerje meg a bizalmát, és ha beszél Weltiékéről, akkor vegye rá Sass Kálmánt, hogy ismertesse vele a Svájcba vezető utat, és akkor ő, az áldást kérő közbűntényes⁹⁷ megszökik a rabkórházból, és megszervezi a repülő felmentést Weltiné segítségével. Ez lett volna az egyik bizonyíték a hazaárulásra és arra, hogy prekoncepció szerint Weltiné pénzeli a svájci kémhálózatot Romániában.

Az, hogy Tófalvi Zoltán szerint a Sass Kálmán elleni per egyik kulcskérdése a Welti családhoz fűződő kapcsolat felgöngyölítése volt, bizonyítja az is, hogy követési dossziéjában megjelenik egy másik kiforgatott történet: két személynek⁹⁸ leveleket kell eljuttatniuk Weltiékhez Svájcba. Valójában pénzügyi bizonylatról volt szó, hogy ott cionista szervezetet jegyezzenek be 1944-ben. 1953-ban ismét letartóztatják a romániai cionista per vádlottjait, aztán az ügyet a Welti vonalon akarják kapcsolatba hozni Sass Kálmánnal.

Másik koncepció próbálkozás az jelzi, hogy a Sass Kálmán letartóztatása után készült jelentés már erről beszél 1957. febr. 16-án:

„1928 és 1931 közötti bázeli és zürichi tanulmányútja során szoros kapcsolatot alakított ki Henrich Welti svájci konzullal, akinek Románia gazdasági helyzetéről folyamatosan információkat továbbított, s aki 1944-ben Érmihályfalván többször is felkereste őt.”⁹⁹

Tófalvi Zoltán azonnal megállapítja, hogy itt lehetetlen állítások torlódnak, mert Sass Kálmán 1929-ben érkezett Bazelbe, nem is beszélve arról, hogy Henry Welti nem járhatott 1944-ben Érmihályfalván.¹⁰⁰ Csak a hitelesség kedvéért jegyezzük meg, hogy mindkét tanulmányi évében a bázeli egyetem diákja volt, Zürichben csak rövid ideig tartózkodott.

Tófalvi Zoltán kapitális tévedésnek tartja azt, hogy jöllehet Sass Kálmán valamása alapján „Henrich” Welti már 1933-ban vagy 1934-ben elhunyt mint nagyon idős ember, a szekus koncepció szerint 1944-ben, éppen a háború idején kellett volna valamiért Érmihályfalván járnia.

Henry Welti születésének és halálának a dátumát még nem sikerült azonosítanunk, de biztos, hogy 1937-ben még élt, mert földet vásárolt.¹⁰¹ Viszont tény,

⁹⁶ Tófalvi Zoltán: Kelet Svájc és Sass Kálmán mártíromsága (1). In: *Kronika* 2007. márc. 23. Ld. http://www.kronika.ro/szempont/kelet_svajca_es_sass_kalman_martirosaga_1. Mészáros Gyula ávos főhadnagy Nagyváradon köt egyezséget a szekusokkal.

⁹⁷ Az elvetemült református ember Boros Sándor, aki a Sass család szilágysomlyói ismerőse volt, s akiről pár éve még az hírlett, hogy Vajdahunyadon élt.

⁹⁸ Cornel Iancu és Mela Iancu, ld. Tófalvi Zoltán: *Az érmihályfalvi csoport pere* – Archive.is webpage capturearchive.is/8vVZH. (Tárolt változat, 2013. aug. 24.)

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ „Thun Kaufvertrag Der Staat Bern verkauft an Henry Welti, Konsul, in Basel, für Fr. 234. ein Stück Seegrund (0.78 Aren) beim Vorderdorf Merligen. Mit Plan, 1937. 05. 12 (Archiveinheit).“ Ld. www.query.sta.be.ch/detail.aspx?ID=64563.

hogy 1947-ben már nincsen az élők sorában, mert felesége – özvegyi státusának megjelölésével – egy telket és házat adott el, és ezt olvasni lehet egy világhálóra szerkesztett közjegyzői iratban.¹⁰² Weltinéről viszont tudjuk, hogy járt Érmihályfalván és jelen volt a Sass Kálmán beiktatásán. Az egyházi újság meg is jegyzi:

„Egyik kiemelkedő fénypontja a nagyszabású ünnepségnek méltóságos Welti svájci konzulné megjelenése.”¹⁰³

1936-ban Weltiné fel is jegyezte, hogy Sass Kálmán júniusban házasodott meg, és hogy szept. 6-án búcsúzott ki Telegden. A szept. 13-i érmihályfalvi beiktatáson Sulyok István szolgált, 1500-an voltak jelen a felkoszorúzott templomban, és megszámolta, hogy 600-an vettek részt a közebédén. Weltiné azt is fontosnak tartotta feljegyezni, hogy az egyházkerület az iskolák felügyeletével bízta meg Sass Kálmánt, és hogy már egy éve nem kap fizetést a szegény gyülekezetétől, s az Édesanyja által havonként folyósított 500 lejből él.¹⁰⁴ Nyilvánvaló, hogy a Welti család a nyomor láttán segített a rászorultakon, és akkor még véletlenül sem fordult volna meg a fejekben, hogy a keresztyéni diakónia cselekedeteit valaha is megkérdőjelezzik és országellenes, kémtevékenységnek állítják be.

Sass Kálmán „svájci kémtevékenységét” már 1952-től követték,¹⁰⁵ s a törzskönyvi lapját ennek felgöngyöltéséhez lopatták ki az egyházkerület irattárából. Egyetértünk Tófalvi Zoltánnal, aki ezt az irattartót a Szekuritáté bukaresti levéltárában olvasta, és ezt mondja:

„Ez Sass Kálmán pályakezdésének leghitelesebb dokumentuma. A törzskönyvi kimutatás szerint 1929-től 1931. június 30-ig Bázelen és Stuttgartban tanult. Belmissziói képzésen Vinelzben (Svájc) és Ebhausenben (Németország) vett

¹⁰² „Frau Wwe. Bertha Elisabeth Welti-Schneider. Staatsurkunde 1947 September 19/26 Frau Wwe. Bertha Elisabeth Welti-Schneider verkauft der Einwohnergemeinde Basel die Liegenschaft Sekt. V Parzelle II des Grundbuchs Basel, haltend 6a 96,5 m[hoch]2 mit Verwaltungsgebäude Münsterplatz I[unles.] u. Gartenhalle um den Preis von Frs. 160'000.-, 1947.“ Ld. query.staatsarchiv.bs.ch/query/detail.aspx?ID=874088. Itt valószínűleg arról a történelmi épületről van szó, amelynek fényképe a világhálón is látható *Haus zur Kapelle* címmel. Ld. http://www.basler-uten.ch/index.php?option=com_content&view=article&id=198:haus-zur-kapelle&catid=42:wohnhaeuser&Itemid=106.

¹⁰³ Tóth Zsigmond cikkéről van szó, amely a nagyváradi *Reformátusok Lapja* 1936. okt. 20-i számában jelent meg. Ld. Tófalvi Zoltán: *Az érmihályfalvi csoport pere* – Archive.is-webpage capturearchive.is/8vVZH. (Tárolt változat, 2013. aug. 24.)

¹⁰⁴ „Seit 1 Jahr zahlte ihn s. arme Gemeinde nicht. Er bekommt 500 Lei monatlich v.s. Mutter und lebt daraus.“ A bejegyzés időpontja: 1936. márc. 17. Ez tehát Sass Kálmánnak még a teledi korszakára vonatkozó bejegyzés.

¹⁰⁵ Kanalas János nevű főhadnagyot állítják a felügyeletére, segítője egy *Lencar* fedőnevű egyházi személy, aki muszkavezetőként minden adatot és kapcsolatot ismer Sass Kálmánra vonatkozólag. Szabylár Kornél esperesről van szó, akinek kilétét Tófalvi még nem ismerhette. Ld. Molnár János: *Szigorúan ellenőrzött evangélium*. I. kötet. Partium Kiadó, Nagyvárad 2009, 390.

részt 1930. június 30-a és 1930. október 20-a között. Az egyházi törzskönyvi lap adatai szerint Sass Kálmán anyanyelvi szinten beszélt, írt és publikált német és román nyelven, kevésbé ismerte a francia és olasz nyelvet.¹⁰⁶

Weltiné füzetében nincs bejegyezve Stuttgart, Vinelz és Ebhausen, ami nem jelenti azt, hogy ezeken a helyeken nem folytatott volna tanulmányokat. Nála csak az áll, hogy Sass Kálmán 1929–1930 folyamán az Alumneum lakója, 1930 és 1931 folyamán pedig náluk, a Welte családnál vendégeskedik, és 1931 júliusától végzi a segédlelkésszi szolgálatot Sulyok püspök mellett, Nagyváradon.¹⁰⁷ A vallatási jegyzőkönyvben fontos adat számunkra, hogy 1931 januárjában három hetet töltött Párizsban, hazafelé menet pedig ellátogatott Konstanz városába és Olaszországba, majd 1931 júniusának végén, Jugoszlávián keresztül tért vissza Romániába.

Vallatói arról is faggatták, hogy miként és meddig tartott fenn kapcsolatot a Welte családdal. Válasza pedig az, hogy a zsidó származású Weltinével 1953-ig levelezett.¹⁰⁸ Ezt egy elfogott levél alapján tovább bonyolítják azzal a szembesítéssel, hogy Enikő¹⁰⁹ nevű egészségügyi asszisztens leányuk német nyelvű levelet írt volna Weltinének Belényesen, és anyagi támogatást kért volna.

Tófalvi Zoltán látta és olvasta Sass Kálmán levelét, amelyet a szekusok lefényképeztek és felnagyítottak, s amelyben Weltinét „Drága Anyám” címmel szólítja meg, és arról ír, hogy Svájcban régóta nem kapott levelet. Természetesen egy kis segílyt is kér a családja számára. (A Szekuritáté 1955. szept. 9-én fogta ki a levelet.)¹¹⁰

A perét előkészítő iratokból tudjuk meg azt is, hogy Sass Kálmán már érmihályfalvi lelkész volt, amikor letartóztatták hamis és még telegdi vádak alapján. Tófalvi Zoltán szerint az akkori román és magyar újságok címlapon hozták a hírt arról, hogy Sass Kálmán kommunista propagandát folytatott Telegden, s ha igaz, emiatt rövid időre az egyházi hatóság is felfüggeszti az érmihályfalvi lelkésszi állásából. Erről Weltiné is értesül, ugyanis füzetében az áll, hogy 1937 nagypéntekén bíróság elé állították, mivel a kommunistákat pártfogolta, és tanúként két cigány vádolta Sass Kálmánt. Felmentették, és ő ezért pénzt fizetett.¹¹¹ Tófalvi Zoltán kiemeli, hogy a törvényszéki tárgyalás után a püspöki hi-

¹⁰⁶ Ld. Tófalvi Zoltán: *Az érmihályfalvi csoport pere* – Archive.is-webpage capturearchive.is/8vVZH. (Tárolt változat, 2013. aug. 24.)

¹⁰⁷ „1929–30 in Alumneum. 1930–31 bei uns als Gast. Im Juli 1931 wurde er Hilfspfarrer beim Bischof Sulyok in Oradea.“

¹⁰⁸ Ld. Tófalvi Zoltán: *Az érmihályfalvi csoport pere* – Archive.is-webpage capturearchive.is/8vVZH. (Tárolt változat, 2013. aug. 24.)

¹⁰⁹ Weltiné füzetében megtaláljuk Enikő születési dátumát is: 1937. júl. 23.

¹¹⁰ ACNSAS, Fond informativ, dosar nr. 2476, I. kötet, f. 409. Ld. Tófalvi Zoltán: *Az érmihályfalvi csoport pere* – Archive.is-webpage capturearchive.is/8vVZH. (Tárolt változat, 2013. aug. 24.)

¹¹¹ „1937. Am Karfreitag musste er vor Gericht, er habe für die Kommunisten gesprochen. 2 Zigeiner verklagten ihm. Freigesprochen, und musste Lei bezahlen.“ Weltiné tehát nem említi az összeget.

vatalban szólították fel arra, hogy valljon színt: kommunista elveket terjesztett-e vagy sem? Állítólag ennek hatására vetette papírra a *Lelkipásztori munka az egyházellenes munkásság között* című rövid írását.¹¹² Halálos pere alkalmával beidézték a régi tanúkat, akik annak idején azt vallották a Siguranța sugallatára, hogy Sass Kálmán kommunista beszédet tartott, majd közel húsz évre rá ugyanazok a tanúk kommunistaellenes magatartással vádolták a Szekuritáté nyomására.¹¹³ Azt, hogy ez a „per” még halála után is folytatódott, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy 2004-ben hivatalosan is elismerték: Sass Kálmán az antikommunista ellenállás¹¹⁴ harcosa volt.

Az önzetlen jócselekedetek értelmezhetetlenek az osztályharcosok, sovinszíták és nacionálkommunisták számára és ezek azonnali gyanút ébresztenek bennük. Azok a Weltiékről szóló adatok, amelyeket Tófalvi Zoltán a Sass Kálmán-féle szekuritátés irattartókban talált Bukarestben, annak ellenére, hogy a mindenkori román hatalom ezek alapján bélyegezte Weltiéket ellenségesnek, mégis arról a könyörületről és szeretetről tanúskodnak, amely csak a hitben járók számára felfogható.

III. Kivonatok a Welti asszony füzetéből¹¹⁵

További adatok Sass Kálmán és családja vonatkozásában

Ha fellapozzuk Weltiné füzetét, a különböző oldalakon és emlékeztető cédulákon olyan adatokat találunk Sass Kálmánnal kapcsolatban, amelyeket fontosaknak tartunk a közlés szempontjából.

Az 1934-es feljegyzések között azt olvashatjuk, hogy (Romániában vagy csak a Partiumban, a Királyhágómelléken?) szám szerint 470 református tanár és tanító állását rabolták el azáltal, hogy ismételten román nyelvvizsgára kötelezték őket.¹¹⁶

Miután feljegyzi a Sass Kálmán által küldött könyvek címét, 1935 augusztusában (*Telegd története, Református Káté, Tanterv az elemi iskolák számára*) ezt írja:

¹¹² Sass Kálmán: *Lelkipásztori munka az egyházellenes munkásság között*. In: *Kiáltó Szó* 1939, 60–61.

¹¹³ Ld. Tófalvi Zoltán: *Az érmibályfalvi csoport pere* – Archive.is-webpage capturearchive.is/8vVZH. (Tárolt változat, 2013. aug. 24.)

¹¹⁴ „Sass Kálmánt 1958. december 2-án kivégezték, a kivégzés időpontját fia, Sass Huba kérésére közölték, 1997-ben. Halotti bizonyítványát még 1958-ban kiállította a Călărași Városi Tanács. Később 2004. szeptember 30-án, 1754-es szám alatt az antikommunista ellenállás harcosának deklarálták.” Dr. Kéri Gáspár szóbeli közlése. Ld. Pálfi József: *i. m.* 66., 119. sz. jegyzet.

¹¹⁵ Az áttekinthetőség kedvéért előfordul, hogy már eddig említett eseményeket vagy dátumokat ismétlünk, a német nyelvű eredeti szövegeket most nem idézzük lábjegyzetben.

¹¹⁶ Erről a törvényről és a sok pénzbe kerülő nyelvvizsgáztatási fortélyról ld. Molnár János: *A Királyhágómelléki Református Egyházkerület története 1920–1942*. Királyhágómelléki Református Egyházkerület. Nagyvárad 1999, 60–66.

„Gyűjteni fogok 20 000 frankot, hogy meg lehessen vásárolni a Telegdi 25 holdas birtokát (= 212,500 négyzetméter) Egy hold = 8500 négyzetméter. Malommal, elektromos áramfejlesztővel és nagy gyümölcsösssel, amely hatvan hold = 570 000 négyzetméter.”

További bejegyzések: 1935 júliusában az egyházkerület tanulmányi tanácsosa nevezi ki, és ebben a minőségben a Belmissziói Tanács tagja; 1936. febr. 2.: a teológia dékánja megbízza, hogy dolgozza ki a mai ifjúsági munka legfontosabb feladatait („die wichtigsten Aufgaben in den heutigen Jugendarbeit“). Az Egyházkerület megbízta tizenegy iskola meglátogatásával.

1938-tól 1949-ig nem találunk a füzetben Sass Kálmánra és családjára vonatkozó feljegyzést; az 1949. febr. 16-i bejegyzés azt rögzíti róla, hogy 1947-ben fél évet töltött börtönben.

1949. ápr. 8-án jegyzi be Sass Kálmán gyermekeinek nevét: Huba 3 éves, okos gyermek (Weltiné ezt magyarul írta a füzetbe: „Huba okos gyermek.”); Béla 7, Kálmán 8, Gyöngyi 9 és Enikő körülbelül 11 éves.¹¹⁷

Füzete utolsó előtti, 4. oldalán olvashatjuk: Sass Kálmán azt írta 1937. febr. 2-án, hogy nem foglalkozhat a konfirmándusokkal, a betegeknek nem vihet úrvacsorát, ezeket meg sem látogathatja, nem tarthat vasárnapi iskolát. (Ez a levélhír bizonyára a telegdi feljelentés következménye, amely kiváltotta az egyházi teendői alól való időleges felfüggesztést.) Továbbá: a napi újságokban nagy támadásokat intéznek Magyarországot és Mussolini ellen.

1937 szeptembere: olyan törvényt mertek hozni, hogy nem alkalmazhatnak magyar protestánsokat sem a magánkereskedelemben, sem a gyárakban. Alkalmazhatják őket, hogyha görög ortodoxokká válnak.

A füzet legutolsó oldalának utolsó tételeként ez áll a hajdani diákok ajándékainak sorában: 1936 augusztusában Weltiné Sass Kálmánéktól egy hímezett könyvborítót, egy párnát és öt törülközőt kapott ajándékba.

Egy dátumhoz nem köthető nyomtatvány hátlapján ez áll bekeretezve Weltiné kézírásával: „Herrn Sass Kálmán, Rumänien. Galospetreu, Jud. Bihor. U. p. Valea-lui-Mihai.“

1936 karácsonyára 45 üdvözlét érkezett Weltiné címére, amelyek közül egy Lengyelországból érkezett, a többi Magyarországról, Jugoszláviából és Romániából, az ott élő familiárisai köréből. Természetesen Sass Kálmán sem maradt ki az ünnepi levélküldők sorából.

Megható az a külön kockás füzetlapon listázott ruhaküldemény-jegyzék, harsnyától, cipőtől kezdve a nagykabátig, amelyet bizonyára engedélyezés végett kellett bemutatnia Bernben (a berni magyar követségen?), hogy Budapestre küldhesse Sass Kálmán címére.

¹¹⁷ Dr. Sass Huba egyetemi tanár fényképét ld. a svédországi *Új Kéve* folyóirat 2010/2. számában. <http://www.keve.se/wpdf/UK-2010-2.pdf>. Tudományos doktori fokozatát Kolozsváron szerezte 1986-ban. Ld. Orth Imre: *Sass Kálmán 1904–1958*, 59.

Szemelvények a Welti családnak küldött levelekből

Weltiné minden es diákfüzetében fényképeket és leveleket is találunk a lapok között.

*Bekess Károly*¹¹⁸ bő két ívlapos, magyarral kevert német levelét Strassburgból keltezi 1934. júl. 4-én. Többek között arról ad értesítést, hogy Ravasz püspök a 84 éves édesapja betegsége miatt nem utazhat Bázélbe, és hogy Tavasz Sándor szeptemberben utazik előadás tartására Svájcba. Befejezésként magyarul írja:

„Isten áldását kérve úgy Önre, mint Welti úrra: Welti urat üdvözlöm: Önnek pedig mély tisztelettel őszinte kézcsókját:

Bekess Károly”

*Milán János*¹¹⁹ evangélikus segédlelkész szintén 1934. júl. 4-én keltezi levelét Salgótarjánból, aki magyar nyelvű levelét német segédszavakkal tűzdeli meg a nehezebben érthető fordulatoknál. Ebből a levélből is a zárómondatokat idézzük:

„Hogy van a méltóságos Asszony és Welti úr? Azt hiszem nincsen semmi baj. Mi újság Baselben? Mi van a magyarokkal? Koncz¹²⁰ már elutazott?

Szeretettel üdvözlöm Welti urat és a magyar fiúkat! A Méltóságos Asszony kezét csókolom hálás szeretettel.”

*Kerekes Sándor*¹²¹ 1937. dec. 18-án írt Weltinének egy hosszú, kétoldalas levelet. Megköszöni a neki küldött komoly pénzösszeget, amely számára hatalmas segítség volt. Ígéri, hogy karácsonyra írni fog Sass, Molnár, Horváth és Tőkés lelkészeknek és a svájci barátoknak is. Még azt is írja, hogy Kis lelkész januárban utazik Svájcba, és hogy nemrég találkozott Kristóf professzorral, aki üdvözlöi Weltiéket. Hírt ad a Hídelvén folyó ifjúsági munkáról. Végig németül ír, boldog ünnepeket kívánva üdvözlöi Welti urat és az unokákat. Aláírás: „Alexander Kerekes”.

A minden es füzet megőrizte a *Református Híradó* 1937 júliusi vagy augusztusi számában megjelent kis újságcikket is:

¹¹⁸ 1933 márciusa és 1934. febr. 28. között tartózkodott Bázélben.

¹¹⁹ A soproni származású Milán János az 1933–1934-es tanévben diákoskodott Bázélben. A róla szóló utolsó bejegyzés 1957-ből származik. Weltiné gondosan beírja Milán Jánosékat hat gyermekének a nevét.

¹²⁰ A sárospataki Koncz Sándor 1933–1934 között volt a bázeli Alumneum lakója. Weltiné füzeté két oldalnyi feljegyzést őriz róla.

¹²¹ Kerekes Sándor (vagy Alexander) neve sehol sem fordul elő a Weltiné füzetében. Mindenesetre olyan teológusról van szó, aki levele szerint arra vár, hogy ifjúsági titkári kinevezést nyerjen, bizonyára Kolozsváron. Dr. Geréb Zsolt ismerte a családot, neki köszönöm azt a felvilágosítást, hogy Kerekes Sándor a bázeli Saint Krischonában tanult, a Missziós Képző Intézetben.

„Pál apostol írta valamikor a kolossébeliekhez:

...jöllehet testben távol vagyok tőletek, mindazáltal lélekben veletek vagyok, örülvén és látván ti köztetek jó rendet és Krisztusba vetett hiteteknek erősségét. (Kol 2,5)

Ezzel a testvéri örvendezéssel gondol reánk és figyelni Árvaházunk fejlődését a mi kedves svájci jóakarónk Frau Konsul Henry Welt, aki hallva most is, hogy Árvaházunkat bővítjük, a Bázeli Egyetemről hazaérkező Tőkés Béla tiszteletes úrral 1000 Leit küldött a következő sorok kíséretében: *Mit böfl. Grüssen an Herrn Pfr. Csernák Béla für das Waisenhaus in Oradea 1000 Lei. Basel, 30,6.,37.* Hálás köszönettel fogadjuk hittestvéri szeretetének újabb bizonyosságát.

Az építkezés különben szépen halad. A szobák belső vakolása folyik.”

*Porzolt István*¹²² 1938. nov. 10-én küldte meg Weltinének a maga dedikált fényképét Nyíregyházáról: „Weltiné Méltóságos Asszonynak sok jószágért igaz tisztelettel és őszinte szeretettel.” (Weltiné pedig megjegyezte: érkezett nov. 14-én, tehát a november 13-i születésnapja után.)

Egy *Claudia* nevű hölgy fekete keretű karácsonyi üdvözetet küldött neki Prattelnből, 1948. dec. 22-i keltezéssel, és afelől érdeklődik, hogy vajon felgyógyult-e a sárgaságból? Welti úr nevét már nem említi.

A füzet lapjai között egy ismeretlen személytől származó címlista is maradt. A hártyszerű papírost hosszúkásra hajtották össze, hogy elférjen egy gallérban, vagy be lehessen csúsztatni egy könyv borítójának gerincébe. Ami a Weltiék számára személyes lehet a 3 nagyváradi (Papp Lajos, Mocos Kálmán és Imre, Széles Kálmán) és telegdi (Daday) cím mellett, az, hogy az ismeretlen címküldő ezt kérdezi:

„Ugye hogy szép a kutya, és nem is olyan vad? Különben reméljük, hogy nem fél.”

Valamilyen megbízási céllal a hatodik, és egyben utolsó címnél ez áll: „Unitárius Lelkészi Hivatal Torockó. Jud. Alba de jos.” Mellette németül: „Für das Mädchen in Torockó.“

Magyar és más nemzetiségű bázeli peregrinusok nevei

Welti asszony időrendi sorrendben kísérelte meg a tanulmányi úton járók nevének és legfontosabb családi adatainak feljegyzését, de egy idő után felhagyott a pótlások beírásával. Füzete megnyitáskor vagy átírásakor mindenesetre rendszerezési szándék vezette. Megközelítés szempontjából számunkra a meglévő állapot sorrendje a hiteles és az egyszerűbb. Figyelmeztetjük olvasóinkat, hogy a nevek elírásokat is tartalmazhatnak. Érzékeltetés céljából lábjegyzetben ismertetjük az első tíz oldal bejegyzéseit,¹²³ és itt csupán a peregrinusok nevét

¹²² Porzolt István az 1936–1937-es tanévben volt bázeli diák, édesapja újfahértói lelkipásztor és esperes volt.

¹²³ Az általunk megszámozott 2., üres oldalon csak egy név áll: *Bruno Parval*. Ezután egy új oldal következik: *Groo Gyula*, kis Gyuszi 2/6.11. 4. old.: „*Alfred Bolek*. In Bazel anno [...]

és bázeli tartózkodásuk időpontjait közöljük, feltéve, ha Welti asszony feljegyezte azt.

1.	Bruno Parval (Lengyelország) ¹²⁴	
2.	Alfred Bolek (Lengyelország)	
3.	Alexander Benedek	
4.	Krayatsch	
5.	Sass Kálmán	Bázelben: 1929–1930 in Alumneum. 1930–1931 bei uns als Gast.
6.	Kiss Bertalan	
7.	Kristóf Georg (Gyuri)	
8.	Rusznyák Franz	1930. okt. – 1931. júl. között Bázelben.
9.	Toth Stefan	1930–1931 között Bázelben.
10.	Poth Ludwig	1930–1931 között Bázelben.
11.	Domonkos	
12.	Vendegh	
13.	Lehel Franz (Ferenc)	1931 ősztől 1931 júliusáig Bázelben.
14.	Urbán Ernő	1931 októberétől 1932 júliusáig Bázelben.
15.	v. Domahidy Alexander v. Domahida	Lehel Ferenc társaságában 3 napig volt Bázelben.
16.	Hans Kaltenbach (Jugoszlávia)	A harmadik félévben volt Bázelben.
17.	Bíró Mózes	1935-ben látogatott Genfben és Zürichbe.
18.	Jaremko Michael (Lengyelország?)	Néhány szemesztert Bázelben tanult, 1937–1938-ban két félévet töltött Zürichben.
19.	Molnár Károly	1932 ősztől 1933 nyaráig marad Bázelben.
20.	Lehel László	Az 1933-as nyári félévet tölti Bázelben.
21.	Bekess Károly	Bázelben volt 1933. márc. 28 és 1934. febr. 28. között.
22.	Osváth Ernő	1933–1934 között volt Bázelben.
23.	Koncz Sándor	1933–1934 között volt Bázelben.
23.	Milán János	Bázelbe érkezett 1933 októberében, távozott 1934 júniusában.
25.	Hadházy Lajos (Csehszlovákia)	„unser Stipendiaat“; 1933–1934 között tanult Bázelben.
26.	Nagy István (Pista)	„unser Stipendiaat“; 1909. jún. 22-én született Érsemlyénben; Bázelben tanult 1934–1935 között.
27.	Orth Győző	Bázelben volt 1934–1935 folyamán.
28.	Szigeti Béla	1934–1935 folyamán volt Bázelben.

heiratete [...] in Krakau Pfarrer v. 1927 bis 1933. / 23.3.47 Bub 11 J.“ Az 5. oldal üres. 6. old.: „Alexander Benedek. Studierte in Basel v[...] / [...] In Magyarabád 1932 ordentlicher Pfarrer bei Kaposvár, bei Pécs (Fünfkirchen). / Prof. in Pápa. / 6. 7. 39 Heiratete er. / 1947 gewählt als Stellvertreter d. Bischofs; Volkshochschule; redigiert kirchl. Zeitschrift, / Fortbildung der Pastoren / Hat 1 Bub. A 7. oldal üres. A 8. oldalon csak egy vezetéknev áll: *Krayatsch*. A 9. oldal üres. A *Sass Kálmán*mal kapcsolatos feljegyzéseket a 10–11. oldalakon olvashatjuk, amelyek a 89. oldalon folytatódnak. (A *Sass Kálmán*mal kapcsolatos összes füzetbeli feljegyzéseit már idéztük, illetve felhasználtuk az eddigiekben.)

¹²⁴ Azt, hogy Bruno Parval lengyelországi, abból következtetünk, hogy a füzet 90. oldala szerint Biala helységről küld Weltinének karácsonyi üdvözlötlet 1936-ban.

29.	Farkas Károly	1934–1935 folyamán volt Bázelen.
30.	Mester István	1934–1935 folyamán volt Bázelen.
31.	Seri András	1934–1935 folyamán tanult Bázelen.
32.	Horváth István	„unser Stipendiaat“; 1935–1936 folyamán tanult Bázelen.
33.	Molitorisz János	1934 novemberétől 1935. jan. 26-ig tanul Bázelen.
34.	Farkas Jenő	1935. nov. 2. és 1936. aug. 16. között volt Bázelen.
35.	Kis Árpád	Bázelen volt 1935 decembere és 1936 júliusa között.
36.	Groo Gyula	Bázelen volt 1935 és 1936 folyamán.
37.	Orbán József	1936 májusa előtt tanulmányozhatott Bázelen.
38.	Horváth Jenő	Bázelenbe érkezett 1937. ápr. 8-án, távozott 1937. júl. 5-én.
39.	Tőkés Béla	„unser Stipendiaat“; Bázelenbe érkezett 1936. okt. 19-én, távozott 1937. júl. 22-én.
40.	Porzolt István	1936–1937 között volt Bázelen.
41.	Szabó József	1936–1937 között járt Bázelen.
42.	Kozma Tibor	1939. okt. 18-án érkezett Bázelenbe, 1940-ben (?) tért haza.
43.	Papp László	„unser Stipendiaat“; 1937–1938 között volt Bázelen.
44.	Balla Sándor (Jugoszlávia)	1937–1939 között tanult Bázelen.
45.	Gudor Lajos	Az 1938-as év nyári szemeszterét töltötte Bázelen.
46.	Nagy István	(Nagy Pista II.) szül. 1916. ápr. 18-án; Bázelenbe érkezett 1938 októberében és 1939-ben tér vissza Kolozsvárra.
47.	Hettesheimer Péter	1938. szept. 20-án érkezik Bázelenbe, 1939-ben távozik.
48.	Sárközi Endre	Bázelenbe érkezett 1938-ban, 1939 nyarán távozott.
49.	Rózsai Tivadar	Bázelenben volt 1938–1939 között.
50.	Tölly Sándor (Ausztria)	Bázelenbe érkezett 1938-ban, távozott 1939. márc. 11-én.
51.	Geréb Pál	1935 táján van Bázelenben vagy a Krischona látogatója. ¹²⁵
52.	Tőkés István (Szentistván)	Bázelenben volt 1939–1940 között.
53.	Benczur László	Bázelenben volt 1939–1940 között.
54.	Bertalan Imre	Bázelenben tanult 1942–1943 között.

Welti asszony a füzet 95. oldalán összesíti a saját ösztöndíjasaik nevét, ahol az „unser Stipendium” felirat alatt felsorolja a következő neveket: Hadházy Lajos (1933–1934), Nagy Pista von Vadász (1934–1935), Horváth István von Szatmár (1935–1936), Tőkés Béla von Nyíregyháza (1936–1937) és Papp László von Sziget (1937–1938). A kimutatásba sajnos nem írta be a magyarországi ösztöndíjasaik nevét, sem a füzet lapjain nem jelölte őket, hanem csak annyit írt a sorok közé, hogy még 6 budapesti név illik erre a helyre: „und 6 andere v.

¹²⁵ Dr. Geréb Zsoltnak köszönjük az édesapjára vonatkozó adatokat: „Geréb Pál 1935–36-ban Zürichben tanult. Valószínű akkor látogatta meg Mester Istvánt és Kerekes Sándort is. Sokáig tartotta a kapcsolatot Tőkés Béla lelkésszel, aki abban az időben Végváron szolgált.” Geréb Pál külföldi tanulmányútjának adatai hiányoznak Balogh Béla írásából: „Dr. Geréb Pál (1912–1991) teológiai professzor emlékezete.” In: *Református Szemle* 2012/6, 624–627.

Budapest¹²⁶. A dátumok mutatják, hogy a Welti család a Sass Kálmán távozása után létesítette ezt az ösztöndíjat.

A füzetben megtaláljuk azoknak a nevét, akik a Welti-féle ösztöndíjhoz segítettek a külföldön tanulni vágyó személyeket. Erről a családi ösztöndíjról eddig csak azt tudjuk, hogy a Sass Kálmán kérésére létesítették.¹²⁶ A felvidéki Hadházy Lajost a füzet 44. oldala szerint Csikesz professzor ajánlotta a Weltiéek figyelmébe: „er... hatte gute Empfehlungen von Prof. Csikesz in Debrecen“. Horváth Istvánt még Makkai Sándor püspök ajánlotta a füzet 94. oldala szerint, de inkább az a bejegyzés az életszerűbb, miszerint a kolozsvári dékán, dr. Imre Lajos ajánlotta ösztöndíjra 1935. jún. 4-én.¹²⁷ Amint az kitűnik a Welti asszony füzetének 94. oldalán feljegyzett kimutatásból, Tőkés Bélát Sulyok István püspök ajánlotta. Azt, hogy a később a Vadászon szolgáló Nagy István lelkipásztort és Papp Lászlót ki ajánlotta ösztöndíjra, ebből a füzetből nem lehetett kifürkészni. (Sipos István máramaroszi lelkipásztor szóbeli közlése szerint Papp Lászlót maga Sulyok István püspök ajánlotta ösztöndíjra, neki erről Balaskó Vilmos beszélt.) Weltiné külön megjegyezte Hadházy Lajos, Horváth István és Papp László neve mellett, hogy kitűnően tanultak: „prima gearbeitet“.

Ahhoz, hogy a Welti család ösztöndíjasairól és az ösztöndíj feltételeiről alapos tájékozódhassunk, feltétlenül meg kellene vizsgálnunk a Welti–Schneider-féle, 1933–1934-es bázeli egyetemi évre vonatkozó alapítványi irat szövegét.¹²⁸

A Welti család keresztgyermekéi

Welti asszony gondosan feljegyezte füzetébe az általa ismert családok gyermekeinek a nevét, azok pontos vagy hozzávetőleges életkorát. Keresztgyermekéinek névsora korántsem lehet pontos, hiszen az egyik személy éppen Tófalvi Zoltán kutatásainak a nyomán került felszínre és olykor ő maga sem emlékezett már a nevekre. A keresztszülői intézmény által Weltiné a szeretetkapcsolatokat erősítette, és úgy tűnik, hogy amennyire csak tehetette, szolidaritást tanúsított irántuk.

A magyar gyermekek feletti keresztanyaság vállalása elsősorban a Welti asszony lelkiségére jellemző, továbbá beilleszkedik abba a familiáris kapcsolatrendszerbe, amelyet a magyarok között bizonyára ő maga is kedvesnek és hasznosnak tartott. Tizenkét keresztgyermekét számolta össze, ebből eddig hatnak a nevét sikerült felsorakoztatnunk. Valamennyien a volt pártfogoltjainak a gyermekei, akik ezáltal hálásan akarták kifejezésre juttani azt, hogy ők is családtagjuként szeretik Welti asszonyt és családját.

Bereczky István, az egyik keresztgyermek Földes Ilona, vagyis Veronika diakonissza testvér unokaöccse.¹²⁹

¹²⁶ Szabadi István: *i. m.* 70.

¹²⁷ Weltiné füzete, 57. oldal: „Am 12 Juli 1935 sagte ich Horváth István unser Stipendium zu.“

¹²⁸ Staatsarchiv Basel-Stadt, VII 2.38 Stipendium Welti-Schneider für ungarische Studenten der Theologie (1933–1934). Ld. <http://www.staatsarchiv.bs.ch/query/report.aspx?rpt=3>.

Molnár Judith is keresztgyermeké volt. A füzet 32. oldalán az édesapa, Molnár Károly nevéhez jegyzi be, hogy 1948-ban négy ügyes gyermekük van. A legidősebb, Judith lett Weltiné keresztgyermeké.¹³⁰

Orbán Gyuri a 12. keresztgyermek!¹³¹

Porzolt István, aki 1946. jún. 27-én született Nyíregyházán, szintén Weltiné keresztgyermeké.¹³²

Kozma Gyöngyvér 1939-ben született Árpáston,¹³³ ahol Weltiné felkereste Kozma Tibort és családját. Ismét jelezzük, hogy Kozma Tibor 1934–1946 között volt lelkész Árpáston.

Balla Etelka talán 1944 decemberében született, *Balla Gyöngyike* 1947. máj. 1-jén, és az oldal utolsó, 1948-as bejegyzése szerint a kettő közül az egyik Weltiné keresztgyermeké volt.¹³⁴

Welti asszony romániai látogatásainak időpontja

A füzete tanúsága szerint Welti asszony 1933 augusztusában és szeptemberében járt *elsőször* Romániában, és megfordult Telegden, Domahidán és bizonyára más falvakban és városokban is.¹³⁵ *Másodszer* 1934-ben járta meg az országot, szintén augusztus–szeptember folyamán. Ekkor egészen pontosan aug. 21. és szept. 9. között tartózkodott Telegden. Feltételezésünk szerint ekkor és innen indult Molnár Károly társaságában a közel-keleti körútra, Kolozsvár és Bukarest érintésével.¹³⁶

Harmadik romániai utazása alkalmával Farkas Jenő kíséretében kelt útra 1936 augusztusában. Megfordult Miskolcon, Bors községben, Temesváron, Érmihályfalván, Máramarosszigeten és Udvarfalván. Feltételezzük, hogy valamennyi romániai látogatása alkalmával tiszteletét tette Nagyváradon, különösen azért is, mert ebben az évben fejezték be az egyházközségi székház építését; és már szóltunk arról, hogy 1936. szept. 13-án jelen volt Érmihályfalván Sass Kálmán beiktatásán. Weltiné 1936-os látogatásának¹³⁷ több nyoma is fennmaradt a korabeli újságokban.

¹²⁹ Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai. II. Az érmihályfalvi csoport*, 177., 1. láb.

¹³⁰ „1948 Er hat 4 nette Kinder. Judith, ältäste m. Pathenkind.“

¹³¹ Weltiné füzetének 62. oldalának 1952-ből származó bejegyzése: „2 Buben, Gyuri cca. 1 Jahr alt, m. 12. Pathenkind.“

¹³² A füzet 67. oldalán: „27. Juni 1946 István geb., m. Pathenkind.“

¹³³ A füzet 70. oldalán: „1939 Gyöngyvér geb. m. Pathenkind.“

¹³⁴ A füzet 75. oldalán: „1948. Er hat 2 Mädchen. 1 bin ich Pathin.“

¹³⁵ A füzet 10. oldalán, a Sass Kálmán neve alatt: „in Mezötelegd: 1933 ab Ende Aug. – Sept. War ich dort. 1934 ab 21 Aug. – 9 Sept. Wieder.“ Ld. még a 28. oldalon: Domahidi Sándor: „Sommer 1933 war er in Domahida (ich auch 1 Tag).“

¹³⁶ Sass Kálmán úgy emlékezett, hogy Weltiné Mezötelegdről Nagyváradra utazott Molnár Károlyhoz, aki segédlelkészként dolgozott a püspöki hivatalban. Ld. a 62. lábjegyzetet; Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai. II. Az érmihályfalvi csoport*, 177.

¹³⁷ Ld. 59. old.: miután Farkas Jenő két napig vendégeskedett a Welti családnál Bázalben, 1936. aug. 16-án este fél tízkor indultak Bázalból vonattal Győrig; ő továbbutazott Udvarfalvá-

Welti asszony *negyedik* romániai utazása – jelenlegi ismereteink szerint – 1938-ra esett, ugyanis feljegyezte, hogy Máramarosszigeten is járt; és úgy tűnik, hogy ezen a nyáron látogatott Árpástóra is.¹³⁸ Igazán érdemes lenne tudnunk, hogy a bekövetkező háborús években járt-e még Románia és Magyarország területén?

Az utolsó szó jogán: „Svájcban Welti és felesége fogadott szüleim voltak...”

Akárhogy is bántalmazták és kábítószerezték Sass Kálmánt a vallatások közben, halalos ítéletének kimondása után még a kegyelmi kérvényében is olyan pontok szerint kérte a kegyelmet, amelyekre nagy tisztelettel kell odafigyelnünk. A Welti házaspárt ebben a helyzetében is fogadott szüleinek ismeri el. Senki és semmi nem tudta rávenni arra, hogy megtagadja őket, vagy pedig arra, hogy rosszat mondjon róluk. Lehetséges hóhéraitól mit sem félve ezt vallotta a halál küszöbén:

„1. Én nem hoztam létre felforgató szervezetet, és ilyesmivel senkit nem bízam meg.

2. A külföldi országokkal való kapcsolatot illetően kijelentem: Svájcban Welti és felesége fogadott szüleim voltak, tehát velük családi levelezésem volt. Kereskedelmi és hivatalos levelezésem volt Debrecennel, a püspöki hivattal, 1945–1946-ban Debrecenben tímárműhelyem volt.

3. Soha nem fejtettem ki propagandát a népi demokratikus rendszer ellen, a leveleim, feljegyzéseim teljesen személyes jellegűek voltak.

4. 1937-ben a nagyváradi törvényszék azzal vádolt, hogy kommunista vagyok, kommunista propagandát folytatok. Később azzal vádoltak, hogy 1943–1944-ben egy Debrecenből irányított illegális szervezet tagja voltam.

5. Nem voltam fasiszta, az újságcikkeimet és a kalendáriumban megjelent írásaimat 1956-ban közöltem.

A cselekedeteim nem képezik a halalos ítélet indokát – véleményem szerint. Kérem, hogy a halalos ítéletet változtassák életfogytiglani börtönbüntetésre.”¹³⁹

Sass Kálmán és a Welti család kapcsolatának alaposabb kifejtéséhez még több adatra volna szükségünk, de az eddigi ismertetés alapján remélhetőleg

ra, ahol Welti asszony felkereste őt. 62. old.: Weltiné 1936 augusztusában keresi fel Orbán Józsefet Miskolcon. 47. old.: 1936 augusztusában felkeresi Nagy Istvánt és feleségét Bors községben, az apósáéknál: „1936 in Aug. besuchte ich ihn und Frau bei seinen Schwiegereltern in Bors. Er war glücklich.“ 49. old.: 1936 augusztusában felkeresi Orth Győzőket Temesváron: „Im August besuchte ich ihn: Wilhelm Mühlestr. 13, sehr nette Wohnung. S. baba, Martha, kam erst im 5. Okt. Zur Welti.“ Orth Győző akkor Debreceni István mellett volt segédlelkész.

¹³⁸ 72. old.: 1938 őszén Szigeten van a Papp László szüleinél. Visszafelé utazva Papp László elkíséri Hegyeshalomig: „Am 15-18 Sept. War ich in Sighet im Pfarrhaus bei seine Eltern. Er begl. mich bis Hegyeshalom.“

¹³⁹ Ld. Tófalvi Zoltán: *Az érmihályfalvi csoport pere* – Archive.is-webpage capturearchive.is/8vVZH. (Tárolt változat, 2013. aug. 24.)

tisztábban látunk, hiszen alapjában véve evangéliumi emberségről és szeretet-szolgálatról van szó, aminek a halállal való büntetését sátáni erők művelték.

A romániai hatalom ma nem vonja kétségbe a diakónia elismerését, de egyes képviselői még mindig fenn akarják tartani az akkori vádak jogosságának látszatát, azt a fantázia szülte kriminalizációt, amelynek az együttesére már egy levél megszólításának magasztos tisztasága is megsemmisítően hat. Itt Sass Kálmán Welti asszonyhoz küldött utolsó levelére gondolunk, amelyet a román hatóságok 1955-ben koboztak el. Levelét ezzel a megszólítással kezdte:¹⁴⁰ „Drága Anyám!”

Felhasznált irodalom

- Antal János (ed.): *Coping with de Past*. Printed in the Szenczi Kertész Ábrahám Print Centre of the Királyhágómellék Reformed Church District, [Nagyvárad] 2002.
- Balaskó Vilmos: A nagyvárad per. In: *Akik imádkoztak üldözőikért. I.*, 36–42.
- Balaskó Vilmos: *Élet a föld alatt*. Királyhágómelléki Református Egyházkerület Kiadói és Sajtóosztálya. Felelős kiadó: Hermán M. János. Nagyvárad 2001.
- Balogh Béla: Dr. Geréb Pál (1912–1991) teológiai professzor emlékezete. In: *Református Szemle* 2012/6, 624–627.
- Csiha Kálmán: *Fény a rácsokon. Börtönévek vallomása*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 1993.
- Ferencz Árpád (szerk.): Világok vándorai. Úti beszámoló Karl Barth 1936-os és 1948-as magyarországi látogatásáról. Karl Barth és Vasady Béla levelezése. Debreceni Református Hittudományi Egyetem Karl Barth Kutatóintézet tanulmányai, 1. Debrecen 2007.
- Koncz Gábor: „Felcsillan a tűz alatti parázs”. Koncz Sándor berlini levele, 1937. In: *Zempléni Múzsza*; ld. http://www.zemplenimuzsa.hu/04_4/berlkonf.htm.
- Kulcsár Árpád: *Tökés András lelképásztor életútja*. Magiszteri szemináriumi dolgozat. Partiumi Keresztény Egyetem, 2013. jan. 15.
- Molnár Dezső: *Mintba repülnénk. Egy erdélyi lelkész emlékei a XX. századból*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 2013.
- Molnár János: *A Királyhágómelléki Református Egyházkerület története 1920–1942*. Királyhágómelléki Református Egyházkerület. Nagyvárad 1999.
- Molnár János: *Szigorúan ellenőrzött evangélium*. I. kötet. Partium Kiadó, Nagyvárad 2009.
- Nagy Géza: Ein Zypressenzweig auf das Grab Paul Wernles. In: *Kirchenblatt für die reformierte Schweiz* 1939, 236–237.
- Nagy László: Borbáth Dániel és Tavaszgy Sándor. In: *Református Szemle* 1991/4, 303–313.
- Orth Imre: Der Distrikt Königstein. In: *Der Kirchenfreund* 66 (Zürich, 1932.), VIII., 25.
- Orth Imre: Sass Kálmán 1904–1958. In: *Református Naptár 1993*. Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Imprimeria de Vest nyomda, Nagyvárad 1992, 58.

¹⁴⁰ ACNSAS, Fond informativ, dosar nr. 2476, I. kötet, f. 409. Ld. uo.

- Orth Imre: Von den reformierten Glaubigen in Siebenbürgen. In: *Volksfreund* (1932) VIII, febr. 21, 6.
- Pálfi József: *Orth Imre, a lelkiismeret-vallás híve. Tudós lelképásztorsors a 20. századi Királybágomelléken*. Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debreceni Református Hit-tudományi Egyetem, Debrecen – Nagyváradi 2014.
- Péterffy György: In memoriam Sass Kálmán (1904–1958) – a romániai magyar református egyház mártír lelkésze. In: *Confessio* 2008/3, 87–97.
- Popély Gyula: *A felvidéki magyar oktatásügy helyzete 1918–1945*. Ld. <http://www.kalligram.eu/Kalligram/Archivum/1994/III.-evf.-1994.-januar/A-felvideki-magyar-oktatasesueg-helyzete-1918-1945>.
- Ravasz László: *Emlékezéseim*. Református Zsinati Iroda, Budapest 1992.
- Révész Imre: A baseli egyetemen tanult magyarok névsora 1600–1852. In: *Magyar Történelmi Társ. A történelmi kútfők ismeretének előmozdítására*. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya, Pesten 1861, 239–242.
- Sallmann, Martin – Froehlich, Karlfried (Hrsg.): *Zehn Jahre nach Oscar Cullmanns Tod. Rückblick und Ausblick*. Basler und Berner Studien zur historischen Theologie 75. Theologischer Verlag Zürich, 2012.
- Serdült Benke Éva: XX. századi erdélyi „gályarab”-prédikátorok. In: *Átalveto* 75. szám (2010. szept.), (39–44) 41. http://www.ekosz.hu/atalveto/Atalveto_1003_75.pdf.
- Sass Kálmán: Lelkipásztori munka az egyházellenes munkásság között. In: *Kiáltó Szó* 1939, 60–61.
- Sass Kálmán: *Tileagd (Mezőtelegd) története különös tekintettel egyházaira. Függelékben: Adatok a körösvölgyi ref. egyházak történetéhez*. Nyomatott a Kálvin könyvnyomdában, Oradea 1935.
- Schulz, Peter – Sommer, Andreas Urs: *Fritz Buri. Sein Weg*. V&R Unipress, Göttingen; Academic Press Fribourg, Fribourg i. Ue 2007.
- Stähelin, Ernst: Bale et la Hongrie á travers l’Histoire. In: *Revue d’Histoire Comparée* 1947, 226–242.
- Szabadi István: Partiumi és kárpátaljai református lelkészek önéletírásai 1942-ből. In: *Mediárium* 3. évf. (2009/1–2), 62–71.
- Szenci Árpád: III. sz. melléklet. Részletek Seri András emlékiratából. In: uő: *A nagykőrösi tanítóképzés szellemiségének történelmi rekonstrukciója. Doktori disszertáció*. Veszprém 2008, 1–6. http://konyvtar.uni-pannon.hu/doktori/2007/Szenczi_Arpad_dissertation.pdf.
- [sz. n.]: Felmentette a törvényszék a társadalmi rend elleni izgatással vádolt Sass Kálmán református lelkészt. In: *Magyar Kisebbség* (Kiadja dr. Jakabffy Elemér, dr. Sulyok István, dr. Willer József) XVI. évf., 1937. ápr. 1, 7. szám.
- [sz. n.]: Lelkészbeiktatás Mezőtelegden. In: *Reformátusok Lapja. A Királybágomelléki Ref. Egyházkerület Hivatalos Közlönye*. Nagyváradi 1933, júl. 20. szám, 254–253.
- Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai. II. Az érmihályfalvi csoport*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2007.
- Tófalvi Zoltán: Az Erdélyi magyar történelmi egyházak lelkészei a mindenkori román titkosszolgálat célkeresztjében. http://refszatmar.eu/?page_id=1600.

- Tófalvi Zoltán: *Az érmihályfalvi csoport pere* – Archive.is-webpage capturearchive.is/8vVZH.
- Tófalvi Zoltán: Az Értől a rabtemetőig. In: Miklós László (szerk.): *Akik imádkoztak üldözöikért. I. Börtönvallomások, emlékezések*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 1996.
- Tófalvi Zoltán: *Erdély mártírjai*. <http://www.rovasirasforrai.hu/Kitekinto/Erdely-martirjai.htm>.
- Tófalvi Zoltán: Kelet Svájca és Sass Kálmán mártiromsága (1). In: *Kronika* 2007. márc. 23. http://www.kronika.ro/szempont/kelet_svajca_es_sass_kalman_martirosaga_1.
- Tófalvi Zoltán: *Megbűnbödött magyarság. Hazaárulási kirakatperek Erdélyben*. Ld. http://www.napkut.hu/naput_2001/2001_08/003.htm
- Tófalvi Zoltán: Sass Kálmán érmihályfalvi lelkész. In: Molnár János – Adorjáni Zoltán (szerk.): *Erdélyi Református Naptár*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 1999, 135–137.
- Tuduka Oszkár: Egy poklot járt élet. In: *Akik imádkoztak üldözöikért (töredék)*. Börtönvallomások, emlékezések. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 1996.
- Tuzson Erzsébet: Sass Kálmán. In: Dávid Gyula (főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. V/1. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár – Kriterion Könyvkiadó, Bukarest – Kolozsvár 2010, 72–73.
- Veres-Kovács Attila (szerk.): *Beszélő kövek. 70 éve épült az Egyházkerületi Székház*. Kiadja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület. Nagyvárad 2006.
- Vischer, Eberhard: Das Collegium Alumnorum in Basel. In: *Aus fünf Jahrhunderten schweizerischer Kirchengeschichte. Festschrift, Paul Wernle*. Helbing & Lichtenhahn, Basel 1932, 95–162.
- Weber, Arthur: Historische Beziehungen zwischen Ungarn und der Schweiz. In: *Zeitschrift für Schweizerische Geschichte* 1925/5, 236–240.